50-ДЕ ЫЛГА ЧЕДИР
62
ХОНУК
АРТКАН

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч.
СЕНТЯБРЬ
5
ВТОРНИК
№ 210 (6847).

Өртээ 2 көп.

ЫАГ-ҮЕ ТАРААЖЫНЫ АЛАШТЫРЫП ТУР

ОВУ АЖЫЛДАРЫ

ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

за катап шынар дээш!
ап алыышкын ажылдары бүгү район-е калбарган. Тараа ажаап алыышкыны-емпилерин дүргедеткениниң дугайында лер республиканың булун бүрүзүнден турар апарган. **Дүүнге чедир 33 муң гек-өлдүң тараа культураларын кескен. Та-үлээп алыр пунктуларже 12098 тонна та-чоруткан. Ол дээрге, планның 20,3 хуу-лур-дур.**

чалза-даа республиканың шупту-ла -агыйлары үнелиг үе-шакты четче ажыг-п шыдавайн турар. «Элегес» совхозту ке ап көрээлинер. Ында бүгү-ле тараа ри дорт ажаап ап болур кылдыр быжа н, тавычылары кагжады кургап чытпы-а комбайннар суурда, механизаторлар-ажыңнарының чанында турбушаан. мээн дилиндектерде, багай бастырган болгаш мажактарда хөй тараа чыдып турар. Комбайннарның болгаш автома-арның тараа урар черлериниң дуглат-ан чарыктарындан, тарааны автомаши-га үдүрүп, шанче сөөртүп турда, орук-й тараа төктүп турар.

ңгыя бо четпес чорук чарыштың эгелек-инге дыка эгенчиг. Каа-Хем районуң мунизмче орук» колхозтуң механизатор-ның кол нуруузу кончуг эки ажылдап . А комбайнер Борис Долганов коллек-иң адын баксырадып, ол бир комбайны-леваторун шала ажык кылдыр хаап ал-тараа бастырып хүнзээш, бастырган та-ның чартык кезиин шөлге төп каапкан. Агроном эш С. Каликулин комбайнерлернин ажылын четпес хынап турары бо фактыдан тодаргай-дыр. Ажылга ындыг халааргай чо-руктарны механизаторларның ниити хуралын-га чугаалажып көрүп, ону катаптавазы-биле шынгыы хемчеглерни алыры чугула.

«Межегей» совхозтуң чамдык механизатор-лары тарааны бедик кезип турар. Чижээлээр-ге, № 6 бригаданың комбайнерлери эштер Ти-тус, Харченко олар 23 гектар черниң кызыл-тазын 20 ажыг сантиметр бедик кескеннер. Оон түннелинде, шөлге кестинмээн тараа сып-тары арткан, а тавычалар бедик кескен хоор-зуннар дөзүнче чыткылапкан, ындыг тавыча-ларны бөлдүрүп, бастырып турда, тарааның чидириин улуг болуру чугаажок.

Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» колхозунуң комбайнерлери тавычаларны бө-лүп бастырып турган, хөпээннерни кайы ха-маан чок тарады дүжүрүп каап чоруп турган-нар. Комбайнер Литвиновтуң хөпээннекчизи-ниң аскы хагдынмас апарган болгаш саваңны бүгү шөлге тарады чашканнап чоруп турган. Бо чижектиг четпес ажылдар аңгысты аңда-рып эгелей бээрге, шаптыктыг болуру албан.

Үстүнде көргүстүнген четпестер агроном-нарның кичээнгейиниң төвүнге турар ужур-луг. Агрономнар тараа ажаап алыышкынында ажылдап турар бүгү кижилерниң ажылын бо-лур чогууру-биле хынап, чаа дүжүттүң бор-бак-даа тараазының чидириин болдурбас дээш демиселди хүн бүрүде күштелдирери чугула.

«Сукпак» совхозтуң бирги бригадазының механизаторлары арбайны ажаап кирипкен. Комбайнерлер А. Рубцов, А. Жуйков, М. Ямин болгаш П. Волков олар гавычаларны бөлүп, бастырып турар. Бастырган тарааның баштайгы тонналары совхозтуң төп шаңында киргилээн.

— Тараа ажаап алыышкынында социалистиг чарышка бирги черни комбайнер Николай Ваганов ап турар — деп, салбыр агроному Ф. Д. Миронов чугаалап турар.— Беш ажыл хүнүнде 223 гектар арбайны ол тавычалай кескен, ынчангаш бодунуң онаалгазын 212 хуу күүсеткен.

М. Ямин биле А. Рубцов база-ла тавычалар бөлүп бастырарында мурнакчы ажылдап, боттарының хүн нормазын доктаамал 140—150 хуу күүседип турарлар.

Бо ажыл-агыйның ийиги бригадазының механизаторлары база арбайны бөлүп бастырарынче кирген, ында ажаап алыышкын ажылының фронтузу улам калбарган.

ЧУРУКТА: комбайнер М. Ямин ийиги бригадада тавычаларны бөлүп бастырып турары.

Фото *А. ОСТАПЧУКТУУ.*

НОМНУ МАССАЖЕ!

Номнуң кайы хире кайгамчык улуг ажык-дузазының дугайын мерген угаанныг кижилер хой катап чугаалап келген. Совет эрге-чагырганың тургустунган баштайгы чылдарында-ла В. И. Ленин мынча дээн болгай: «Ном чокта билиг чок, билиг чокта коммунизм чок». Улуг баштыңчыныц бо үнелээшкини кайгамчык өндүр чаагай болгаш өлүм чок болуп артпышаан.

Совет эрге-чагырганың чылдарында биетиң чуртувуска боттанган культура революциязының түңнелинде чонуңуң номга сонуургалы, ол талазы-биле негелдези канчаар-даа аажок улгаткан, ном садыглаашкыны өзүп, ниити бараан саарылгазының иштинде эвээш эвес хууну ээлеп турар.

Улуг Октябрьдан өөскээн культура революциязының ачызында Тыва-га ном садыглаашкыны дыка калбарып, улустуң «Эртемперни номдан тывар, эртиненги черден тывар» деп үлегер чугаазы улуг боттанныышкында турупкан. Республиканың бүгү-ле булуңнарында чурттап, ажылдап турар кижилериниң номга сонуургалы, аңаа негелдези улгаткан. Амгы үеде республикада 25 тускайлаттынган ном магазиннери, 8 доктаамал ном киоскилери бар болгаш көдээ черлерде туруп турар аъш-чемниң болгаш үлетпүр бараанналарының хөй санныг магазиннери база 30 хире автолавкалар номнарны садыглап турар. Бо херекке Каа-Хем, Таңды, Тоджу, Барыын-Хемчик районаларының ном садыгларының ажылдакчылары эки көргүзүглерни чедип алгылаан. Ол ышкаш ном садыглаашкыны Кызыл хоорайда эки болуп, бо чылын эрткен чылдаазындан өөрүнүүр түңнелдерлиг.

Ном тарадыр ажыл сөөлгү үеде элээн экижээн. Бо талазы-биле шалыпчы айларны чоруткулаан. Республикада ам үүс ажыг эки-турачы ном тарадыкчылары бар. Тос школаларда ном тарадыр кооперативтер ажылдап, өөренникчилер бо ажылга идепкейлиг киржип, оларның чедирип турар дузазы улуг. Эки көргүзүглериг болуп турар садыгжылар республикада база хөй. Каа-Хем райпозунуң ном магазининиң эргелекчизи эш Шуднева чыл бүрү-ле эки көргүзүглериг болуп, бо ажылга ооң арга-дуржулгазы улгаткан. Ол ном тарадыкчыларын хойу-биле тургускан, бодунуң ажылын чорударда оларга даянын турар. Районуң дөрт школаларында өөренникчилер кооперативтерин организастаан. Ооң аңгыда эш Шуднева көдээ интеллигентилер-биле база-да быжыг харылзаалыг болуп, оларны дамчыштыр номнарны чонга садыглап турар.

Ынчалза-даа көдээниң чонунга ном садыглаашкынында улуг четпестер бар болуп, ном магазиннери таарымчалыг оран-бажың-биле эки хандыртышмаан. Ылаңгыя бо ажыл Өвүр, Эрзин, Тес-Хем, Бай-Тайга, Улуг-Хем районнарда багай болуп, бо районнарның райполарының удуртукчулары номну көдээниң ажыл-ишчилеринге садыглаар ажылче кичээнгейни кошкаткан. Хөй чурттакчыларлыг чамдык улуг суурларда тускайлаттынган ном магазиннери чок болуп, чаа магазиннерни тудуп, эрги магазиннерни таарымчалыг кылдыр дерип экижидериче-райполар, ажылчын кооперациялар чогуур кичээнгей салбастаан. Сөөлгү ийи чылда респотребсоюзтуң системазынга түгле чаңгыс ном магазининиң немешкенин айтырга-ла, ном садыглаашкынынче, ооң материал-техниктиг базазын быжыглаарынче кичээнгей салбайн турарының тодаргай херечизи болур.

Ном тарадырының массалыг хемчеглери ам-даа калбак нептерээшкин албайн турар. Мооң мурнунда ном тарадырының шалыпчы айлары чоруттунун тургулаан. Ынчалза-даа ол чугула кампанияга көдээниң хөй санныг интеллигентилерин хаара түтпайн, чамдык партия, комсомол организацияларының аңаа киржилгези, удуртулгазы кошкак болуп, кооператив организацияларынга партийжи шыңгыы негелде кылбайн келген. Мооң соңгаар бо четпестерни болдурбайн, көдээ интеллигентилерин база школачыларны бо ажылче калбаа-биле хаара тудар, ном магазиннериниң садыгжылары оларга даяныр, партия, комсомол организацияларының удуртулга, киржилгезин улгаттырар херек.

Респотребсоюзтуң ном садыглаар килдизиниң ажылдакчылары Кызыл хоорайже болгаш чоок районнар төптеринче кол кичээнгейни салгаш, Өвүр, Эрзин, Тес-Хем дээн ышкаш районнарга кончуг эвээш барып турар. Ырак черлерде чурттап, ажылдап турар кижилерге, ылаңгыя малчынларга ном садыглаашкыны багай. Номну автолавкалар-биле садыглаарынче онза кичээнгей салыры негеттинип келген. «Номну почта-биле» деп салбырны дамчыштыр тарадып садыглаары четпес организастаттынган.

Көдээ черлерде аъш-чемниң болгаш үлетпүр бараанналарының дыка хөй магазиннери номнарны садыглап турар. Ынчалза-даа оларның чамдыктары номнарны садыглаарын чугула херекке албайн, көскү черлерге делгеевейн, харын-даа булуңларда боле төп каан чыткылаар таварылгалар бар. Чамдык районаларының складтарында хөй номнар шыгжаттынып, кандыгдаа саарылга чок чыдып турар. Шак ындыг чоруктар-биле эптежип болбас ужурлуг. Мурнакчы садыгжыларның, ном тарадыкчыларының дуржулгазын нептередири эргежок чугула.

Бистиң партиявыс ном садыглаарынче улуг кичээнгейни салып, бо талазы-биле тускай доктаалдарны удаа-дараа үндүрүп, чугула хемчегларни ап келген. «Көдээ черлерге ном садыглаашкынында организастаарында шыңгыы четпестериниң дугайында доктаалды СЭКП ТК чоокта чаа хүлээп алган. Көдээ черлерге ном садыглаашкынында улуг четпестерни ол доктаалда айтып, ол четпестерни болдурбас дугайында канчаар ажылдаза экил дээрзин тодаргай айытган. Ынчангаш бистиң республиканың хереглел кооперациязының ажылдакчылары, ном магазиннериниң хөй санныг садыгжылары база номнуң нептередикчилери, партия, комсомол организацияларын ол доктаалды боттарының ажылынга удуртулга болдуруп ажылдаары негеттинип турар. Респотребсоюзтуң ном садыглаар килдизи ол доктаалды хереглел кооперациязының бүгү ажылдакчыларынга таныштырып, ооң күүседеери дээш улуг ажылдарны, чугула хемчегларни алыр херек.

Идеологтуг ажылдың база бир чугула кезээ болур ном садыглаашкынын көдээге экижидер дээш, номну чонга калбаа-биле пропагандылап нептередиринче онза кичээнгейни салырын чер-черде партия организациялары холга алыр ужурлуг.

Төрээн чурттуң шыгжамырынга

Юбилейлиг чылдың дүжүдүн республиканың чер бүрүзүнде ажаап ап эгелээн.

Бо чылдың сентябрь 4-ке чедир Төрээн чурттуң шыгжамырында **12098 тонна тыва тараа кирип, күрүне планы 20,3 хуу күүсеттинген.** Каа-Хем районуң тараажылары тараа хүлээп алыр пунктуларже 4518 тонна кызыл-тасты чорудуп, планын 30,3 хуу күүсеткен. Районуң «Октябрь 14 чылы», «Октябрь 30 чылы», «Коммунизмче орук» колхозтары ажаап алыышкынны шалыпкын чорудуп, планының чартык кезиин ыракта ажыра бергеннер.

Кур чер совхозу «Тиилелгениң» тараазы база Кызылдың сайгарылга базазында кээп эгелээн.

Ажаап алыышкынны баштай эгелээн ажыл-агыйлар ажылды бүгү тала-биле хүн бүрүде калбарып турза-даа, чамдык ажыл-агыйлар бо үеге чедир ажаап алыышкынны болур чогууру-биле шуудатпаан болгаш күрүне шыгжамырынче тараа урарын саададып турар. Күрүнеге тараа садарын Бии-Хем районда түгле «Тиилелге» колхоз, а Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхоз эгелээн. Таңды районда дуржулга станциязы, «Россия» совхоз тараа дужаалдазын ам-даа эгелевээн.

Дүжүт ажаап алыышкынны ам түлүктеп эгелей берген, ынчангаш күрүнете тараа дужаалдазын республиканың ажыл-агыйлары хүн келген тудум-на улам көвүдедир, ооң темпизин дүргедедир ужурлуг. Колхозтарга болгаш совхозтарга берген кызыл-тас болгаш чиңге-тараа садар план-чагыг күштүг болуп артпышаан, ол планнарны күүсеткээнде, план өзугаар өске тараа культураларының (чижээ, чиңге-тараа) орнунга кызыл-тас дужаар эргени ажыл-агыйларга бергеи. Ол таварылгада кызыл-тастың садын алыр өртээнге немелдени төлевес. Ажыл-агыйны кызыл-тасты азы көк-тарааны пландан ажыр саткаш, 50 хуу немелде төлевирни алыр, өске тараа культураларының (чижээлээрге, чиңге-тарааның) планын күүседип турган, кызыл-тасты азы көк-тарааны пландан ажыр сатканы дээш немелде төлевир сонаас. Ынчалзада-даа ол кызыл-тасты болгаш көк-тарааны ниити республиканың күрүнеге садар тараа планынга кирипштирер. Тараа дужаар планы чок ажыл-агыйларга бо чурумнар база хевээр артар. Бо чылын чаа чүүл болза суланың садын алыр өртээнің бедээни болур. Бир тонна суланы колхозтардан 75, совхозтардан 50 рубль-биле садын алыр.

Амгы үеде ажыл-агыйларның шаңнарынга хүн бүрүде хөй-хөй тонна тараа урдунуп турар. Эң чугула сорулга болза тарааны шаңнарга ур үеде изидип чыттырбайн, тараа хүлээп алыр пунктуларже үзүктеп чок чорудуп, ажыл дүн-хүн чок үргүлчүлээр кылдыр организастаары болур.

Д. ДЕЕВ,
республиканың тараа-продуктулар эргелелиниң начальниги.

Гектардан 15 центнер

-Хем районда «Найырал» сов-механизаторлары болгаш та-ары юбилейлиг чылдың дү-ажаап алырының темпизин өөнерде алаан дүргедеткен. -Терек салбырның Аймыыр-зунда 226 га шөлдүн тавы-өскен арбайын алды подбор-Ө бөлдүрүп, бастырып турар. ктардан оргумак дүжүт 15 болуп турар. Август 30-ге ук салбырда 1183 га чиңге-ы, 169 га суланы тавычалай

п алыышкынның мурнакчы-н саны немежип турар. Ком-ер Ц. Найлан-оол ээлчегде ны тавычалай кезер турган, ны, Б. Биче-оол — 29 ганы, й-оол — 25 га чедир кезип Т. Дадылаа ээлчегде 11 ганын зын болуп бастырар турган. Д. Даваа, М. Бюрбю, А. Шак-р 16 га чедирип турарлар.

Шанда кирген арбайны «ОВП-20» деп тараа арыглаар машина-биле ийи ээлчег-биле арыглап эгелээн.

Бригаданың төвүнде механизаторларның дыштаныр оран-бажыңы болгаш аъш-чем хандырылгазы эки белеткеттинген. Столоваяның поварларында Ш. Лалчыма ам үш чыл улай ажылдап турар.

Мал чеми культураларның ажаап алыышкыны база чоруп турар. 790 га тонна кукуруза силозу салдынын. Трактористер В. Байыр-оол, Х. Хураган-оол, Э. Намзын олар кукуруза кезилдезинде ажыл нормазын үргүлчү ажыр күүседип турарлар.

Ажаап алыышкын чоруп турда, Булуң-Терек суурнуң кодан-кодан малы тарааларже, кукурузаже атакалап кирип, оттап турары дыка таарымча чок. Салбырның баштаар чери-даа, көдээ Совет-даа хемчег албайн турар. Тараа кадарылары Байыс биле Хайдып олар та чүүн кадарып турар улус чүве? Оларга негелде салдынмайн турар. Мал таварыш эрткен тарааны ажаап алыры безин берге болгай, ужур баскан сыптар черге калыр. Ажаап алыышкын үезинде суурнуң малын тараа-же чагдатпазының хемчээн алза чогуур.

М. ДАПЫК,
салбырның агроному.

140 ГЕКТАР

Бии-Хем районда «Тиилелге» колхоз тараа кезилдезинче кирген. Бегере деп черде 500 ажыг гектар кызыл-тас ажаап алыр хире чедир быжа берген. Баштай тавычалай кескен тараалар бастырар кылдыр кургай берген. Комбайнерлар баштайгы 140 гектар кызыл-тасты болгаш суланы бастырган.

Ажаап алыышкынны дүрген болгаш шынарлыг чорудар дээш, комбайнер бүрүзү кызымак ажылдап турар. Мында ажылдап турар комбайнерлериң мурнуку одуруунда ам үеде Марат Салчак чоруп турар.

ССРЭ-ниң камгалал инистриниң дужаалы

№ 224

ИГ АЛБАНЫНЫҢ
ІНГАН ХУУСААЗЫНДА
РТТИРГЕН ШЕРИГ
ЫГЛАРНЫ ССРЭ-НИҢ
ТИГ КҮШТЕРИНДЕН
АР БОЛГАШ ЧИҢГИНЕ
АЛБАНЫНГА ЭЭЛЧЕГ
АР КЕЛДИРИИШКИН
ДУГАЙЫНДА

Аныгы шериг хүлээлгезиниң нда хоойлуну өзугаар дужаа-ла:

Шериг албанының хоойлу-таастынган хуусаларда эрт-солдаттарны, матростарны, тыларны болгаш старшина-Совет Армияның, Шериг-Да-одунуң, кызыгаар болгаш ишкі-ректиг шериглериниң хүрээ-ен курлавырже халаштырын р.

Дужаалдың 1-ги кезээнде н шериг албанныларны ха-ын үндүреринге холбаштыр лда төрүттүнген, келди-инге чиңгелде болгаш соңгаар-пкын алыр эрге чок хамаа-ы база келдирилишкинге баз-ааралтаган хуусаазы эркген үе-чергелери чиңгине шериг н эрттирип турар, келди-инге баар назылыг хамаатыг-Совет Армияга, Шериг-Далай ага, кызыгаар, иштики херек-ериглериге чиңгине шериг н эрттирери-биле келдирер. жаалды бүгү роталарга, бата-та, эскадрильяларга болгаш ьдерге чарлаар.

ССРЭ-ниң камгалал инистри, Совет Эвилелиниң Маршалы А. ГРЕЧКО.
чылдың сентябрь 4.
ва хоорай.

БЕЖЕН ЧЫЛДЫҢ АЖЫЛ-ИШЧИ АЯНЫ

ҮШ ЧҮСКҮ ХҮН

Сентябрь 2—Совет эрге-чагырганың бежен чылынын үш чүскү хүнү. Улуг Октябрьның юбилейин төлептиг уткуурунга белеткенип турар совет кижилериниң чогаадыкчы, тургузукчу ажыл-ишин, ол үүнде бүдүрген чаагай үүлелерин СЭТА-ның болгаш республикаларның телеграф агентилелдериниң корреспондентилериниң чугаалап берип турары мындыг.

«АЛДЫН ДҮЖҮТ» БАЙЫРЛАЛЫ

Чукотканың барыын талазынга шуурганнаан, донаттап турган, хепертек каанай берген. «ВЛКСМ-ниң 45 чылы» деп алдын уургайының комсомолчу-аныяктар коллективинге ол өөрүнүүр суй белекти Заполярьениң ширинин эгаар-бойдузу чаагыг өзугаар-ла сунганзыг болган. Чыл планын Магадан областа хамыкты мурнай күүсеткен ол бүдүрүлге черинге «Алдын дүжүт» байырлалы болган.

Алдынчылар Улуг Октябрьның бежен чыл оюнга алдар болдурган социалистиг хүлээлгелерин ам үш катап эде көрүп чугаалашкаш, чыл программазын күүсеткенинге немей алдын тыварының талазы-биле улам бедиткен хүлээлгелер алырын төлевилээн. Ол хүн алдын уургайынга бүдүрүлге мурнакчыларын алдаржыткан, бот-тывынгыр уран түүл коллективи көргүзүглер кылган, спорт маргылдааларын чоруткан.

Билибино — Нерский аразының улуг күштүг электри дамчыдар шугумунуң тудугжулары алдынчыларбиле кады «Алдын дүжүт» байырлалын база демдеглээн.

Николай Бабуриниң бригадазы чаа электри хеминиң агымын дамчыдар шугум унун белеткээрин доскан. Электри дамчыдылгазының адаштарын ол комсомолчу-аныяктар алдын уургайының алдын казар кедилиг черлериниң бирээзинче угландыр тайга болгаш тундра черже талыйты шөйүп чоруй барган.

«КАПИТАЛ» ЧҮС-ЧҮС ЧЫЛДАРДА ЧУРТТААР

Ленинградтың А. М. Горький аттыг «Парлалга ордузунга» сентябрь 2-де «Капиталдың» хыналда номчулгазынга киирер бежен номун парлаан. Улуг чогаалдын улуг юбилейинге таварыштыр ону 50 муң кезек кылдыр парлап үндүреринің «баштайгы хараачыгайлары» ол. Ук чогаалды бистиң чуртувуска түгле Совет эрге-чагырга чылдарының дургузунда безин алды миллион ажыг кезек ниити тиражтыг кылдыр 165 катап парлап үндүргеи.

«Мону Россияда номчуур кижилердаа шоолуг эвес, а билип алыр кижилер оон-даа эвээш болган турар деп бадыткан болур чүве-дир» деп бижээш, Санкт-Петербургка ол номну Н. П. Поляковтуң үш мун кезек кылдыр парлаарын 1872 чылда чеп-шээрээн хынакчы Скуратов ам ону дыңнаан болза та кайы хире магадаар.

...Ленинградтың СЭТА корреспондентизи А. Перепелица даңгаар эртен «Парлалга ордузунга» баргаш, бирги томнуң арыннарын салып алган парлалга машинаазын алдыгы разрядтыг парлакчы В. Б. Журкиниң ажылдады бергенин көргеи. Машина бир, ийи, үш долганган... Доктаай берген. Борис Васильевич кызыл карандаш тудуп алган, ооң тускай ажылдаар столунга типография будуунуң чыды кээп турар чамдык арыннарны чада салып алган. Чамдык черлерде будук анаадаазындан өңгүр, чамдыктарында бүлүртүң болган. «Капиталды» парлаан будук тас болур ужурлуг, а ону чедип алыры белен эвес: ылап «эдери» негеттинер болган.

Ол номну ам парлап үндүреринің өрүлде үжүктерин «Парлалга ордузу» ону 1959 чылда парлап үндүрениң болгаш ийиги удаада 1963 чылда парлап үндүреринге ажыглаан өрүлдени өзугаар белеткеп берген.

Чурттуң эң улуг типографиязынга 22 чыл ажылдап келген хирезинде, Журкиниң «Капиталды» эң баштай парлап турары бо. Ол ажылды кылырын экилериңе экизиинге дааскан. Ооң кожазында парлалга машинаазын П. П. Зайковский ажылдадып турган. Павел Павлович чаа келген ажылчыа турганындан бешки разрядтыг парлакчы болурунуң оруун он чыл дургузунда эрткен, парлалга техникумун дооскан.

11 шак. Бүгү ажыл шупту доозулган. Белен арыннарны номчугаштар кылдыр кошкулааш, көктеп каапкан, оон олар дептерлээр цехте барган.

Ном аңаа келгеш, дуржулгалыг дептерлекчи В. М. Сухарёваныц, С. П. Горбачеваныц, В. А. Жуковаными холунга киргеи. Номнуң картынын иштин талазын ак картоннар-биле камныг каастааш, даштыы талазынга сарыг додарын хырбалап каапкан. Бир-ийи шак болган соонда «Капиталды» юбилейге таварыштыр парлап үндүргениниң номнары белен болу берген.

ОҢГААН ЧЕРЛЕР ДИРЛИП ҮНГЕН

Таджик ССР-ниң мурнуу талазында Гарауты болгаш Урта-Боз деп ээнаргей черлерге сентябрь 2-де суг моорлап келген деп, Таджик телеграф агентилелиниң корреспондентизи дыңнаткан. Сугну 300 метр бедик шаттарже насос станциялары салып үндүрген. Даг хемнериниден келген ол суг чер иштинде 40 километр дүрттүг хоолайларны дамчыштыр бетон оңгачаларлыг бугаларда барган, оон полиэтилен шлангыларны дамчыштыр ону тарылга шөлдериниче салыр. Чаартынган чер чазын чиңге нарын хевен тараан шөл болур. Беш чылды сөөлзүредир ол черлерге чиңге нарын хевен тарылгазының улуг бааззы гургусгунар.

ШУУШТУРУЛГА ШУГУМУНДА — ЧУРТТАЛГА ӨРЭЭЛИ

Краснодарның бажыңнар тудар комбинадында өрээлдер бүдүрер шууштурулга шугуму ажыглалда киргеи. Бир шууштурулга шугумунуң бүрүн бүдүрер продукциязы — чуртталга өрээли база бир шууштурулга шугумундан чем кылыр өрээл биле чада өрээли бүдүп үнер.

Краснодарның бажыңнар тудар комбинадынын кол инженери Николай Фастовец мынча дээн:

— Блок-өрээлдерден бажыңнар тударын баштай Москвага, Ленинградка, Киевке, Минскиге, Сочиге болгаш өске-даа хоорайларга шевен көргеи. Краснодар крайга улуг хемчеолдиг кезектерден 18 бажыңнарны туткан. Эң улуг бажыңы 105 квартиралыг болган. Блок-өрээлдер бүдүрер шууштурулга шугумунуң баштайгы эзлчээн ажыглалга киргеи тудугну индустриализастаарының чаа перспективаларын ажыткан.

(ПМА).

ПАРТИЯНЫҢ НЕГЕЛДЕЛЕРИНГЕ ДҮҮШТҮР

Хандырылга черлериниң ажылыбиле холбашкан айтырыгларны чогуур үезинде шиитпирлээри—черчерде күрүне эрге-чагыргазының органнарының болгаш чурттакчы чоннуң кайызының-даа сонуургалын хаара тудуп турар бир кол чүүл болур. Ооң ындыг болуру билдингир. Үүге дээрге, хүн келген тудум-на, хөй-хөй кижилер амыдырал хандырылга комбинаттарының дузазын алыр дээш келир апаар. Бо ажыл-херекти чогуур негелдезинге чедир канчалдыр тургузуп болурул? Маңаа бир-ле дугаарында эргежок чугула чүве—быжыг чурум, билдилиг удуртулга. Ынчангаш Кызыл хооркүүскому амгы үеде боже онза кичээнгейни салып турарын маңаа чугаалаар херек.

Сөөлгү үеде бистиң хоорайда чонга дуза чедиреринің талазы-биле ажыл эдээн экижээн. Амыдырал хандырылганың үш комбинады, химиктиг ашталга цеги, хеп будуур, бажыңга ажыглаар техника септээр, хеп чуур черлер болгаш ачылал көргүзер пункт ажыглалда кирген. Оон аңгыда, идик септээр мастерская болгаш өске-даа цехтер кызылчыларга хаалгазын ажыткан. Бажыңга ажыглаар техника септээр база бир масте́рская удавас немей ажыттынар. Чонга аптиг болурун барымдаалааш, үстүнде адаан комбинаттарывыстың ажылдаар шагын таарыштыр тургускан.

Бөгүн бо бүгүнүң дугайын чугаалап тура, каш чыл мурнунда байдал кандыг турганын каксы-даа бол, чугаалаза эки. Ынчан хандырылга черлериниң багай ажылынга хамаарышкан хомудалдар хооркүүскомга хөй келир турган. Чагыгларны күүседкен шынары куду, парикмахерскаялар, ательелер, мастерскаялар ажыл хүнүнүң графигин долу сагывас дээш оон-даа өске.

Хоорайның амыдырал хандырылга комбинады эдээн хемчеглерни ап чорутканының соонда, четпестер эвээжээн. Ниити көргүзүглер талазы-биле планны ол күүседип шыдаан. Ындыг болзажок дудап турар участоктар ам-даа бар. Кызыл хоорай Соведиңге үүгле хоорай эвес, чамдык чурттакчылыг суурлар база хамааржып турар болгай. Ындыг болганда, хандырылга черлериниң ажылдакчылары үүгле найысылалдың чурттакчыларынга эвес, харын көдээниң ишчилериңге база дуза чедирер сорулгалыглар. Хандырылганың бөгүнгү деңнели негелдеден ам-даа ыракта куду. Четпестер чүдел? Бирээде, ажылчы чоннарны хандырарының культуразы бедик эвес. Ийиде, чагыгларны күүседириниң хуусаазы болганчок-ла эрте бээр болгаш кылганының шынары чавыс болур. Үште, комбинаттарның клиентилер хүлээп алыр комналалары аян киир дериттинмээн, ында арыг-шевер сагыыр чорукту чурум ёзугаар тургуспаан. Бо бүгү чүнү үндүрүп келирил дээрге, чагыглар киирерин эвээжедир, улустуң хомудаар чоруун көвүдедир.

Бистиң хоорайывыста музыка херекселдери септээр болгаш ону хөөн киирер база трикотажтан кылган хепти септээр, өөнүг чурук кылыр чер амдыгаа чедир чок. Ниитиниң чурталга бажыңнарында, улуг бүдүрүлге черлеринде болгаш Элегес-Аксы, Кара-Хаак, Черби дээн ышкаш суурларда хүлээп алыр пунктулар чок. Септелге болгаш алгы заводтарының база «Көк-Тей», «Сукпак» совхозтарның ажылчыннарынга хандырылганы чедирбейн турар.

Амыдырал хандырылга министерствозунуң чонга дуза чедирер талазы-биле чыл планының чартыы Кызылдың хандырылга комбинадының үлүүнге онаажыр. Ону бодаарга бо министерство (министри эш Даржаа) найысылалга бо ажылды экижидеринче улуг кичээнгейни салып, ооң четкизин улгаттырып, чогуур дузаны чедирер ужурлуг. А херек кырында кандыгыл дээрге, көңгүс сыр өске хамаарылгалыг болуп турар. Бо дугайын чугаалап турар чамдык фактыларны маңаа киирер херек. Кызылга амыдырал хандырылга черииниң үш каът бажының тудар турган. Ооң тудуунуң төлевилели бар, кааа тудар черин шилип берген. А комбинат тудуу мынчага эгелевээн. Шынында олче эрткен чылын-на кирер ужурлуг турган. Министерствода химиктиг ашталганың дериг-херекселдери бар, ынчалза-даа бүдүрүлге шөлү чок болганындан ону ажыглавайн турар болгаш химиктиг ашталга фабриказының тудуунуң дугайында айтырыгны шиитпирлевейн турар. Ол министерство хоорайда чаңгыс-даа чурталга шөлү тудуп албаан.

Көдээ черлерде чоннуң хандырылгазын организастааны багай. Аңаа хоорайның амыдырал хандырылга комбинадының ажылдакчылары буруулуглар. Ынчалза-даа совхозтарның директорлары, организацияларның удуртукчулары, көдээ Совет даргалары комбинатка чогуур дуза чедирбейн келген. Чоннуң, ылаңгыя ырак черлерде чурттап турар малчыннарның хандырылгазын организастаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп бербейн турар.

Хоорай Совединиң күүскому хоорайның пассажирлер транспортунуң ажылын экижидер хемчеглерни чорудуп келген. Мурнунда автобус доктаар черлерге хөй кижи чыглып, ажылдан озалдаар чорук болганчокла таваржып турган. Хандырылганы экижидер дугайында негелдени хооркүүском пассажирлер АТА-зының удуртукчуларынга тургускан болгаш ажыл эгелээр мурнунда автобус шимчээшкинин өскертир шиитпирни хүлээп алган. Хооркүүскомнуң шиитпирин транспорт ажылдакчыларының ниити хуралынга чугаалажып көрген. АТА-ның чолаачылары, кондукторлары, септекчилери, диспетчерлери күш-ажылдың сагылга-чурумун экижидер, машиналарны рейсче белеткээр ажылды чурумчуткан. Ам байдал өскерилген. Ажыл шагының мурнуу чарыында немелде автобустарны чорудуп турар.

Садыг болгаш ниитиниң чемненилгезин экижидер айтырыгны күүском хуралынга, хоорай Совединиң сессиязынга чаңгыс эвес удаа чугаалажып келген. Беспалов, Оюн Күрседи кудумчуларының чурттакчылары аъш-чем магазинин тудар дугайында хооркүүскомга чагыг киирген. Ону өөренип көргеш, хооркүүском Кызылторга ол кудумчуларга аъш-чем магазиннерин тударын саналдаан. Чурттакчыларның чагыы ам күүсеттинген. Ол ышкаш Каа-Хем суурда үлетпүр болгаш аъш-чем бараанларының магазинин алгыткан. Ынчалза-даа хоорайда садыг четкилери ам-даа чедишпейн турарын чугаалаар херек.

Коммунал ажыл-агый хандырылгазы куду болуп артпышаан. Хоорайда 7 чунар бажың ажылдап турар. Чурттакчыларны долузу-биле хандырар төлөөде, чунар бажыңнарны номей тудары негеттинин турар. Чижээлээрге, хоорайның кыдыг черлеринде чунар бажың чок. Каа-Хем суурда чунар бажың тудуу шагда-ла эгелээн хирезинде, ам-даа доозулбайн турар. Амыдырал хандырылгада четпестерни моон-даа ыңай уламчылап болур.

Кызыл хоорай Совединиң, амыдырал хандырылга албан черлериниң мурнунда чоннуң хандырылгазын партияның XXIII съездизиниң негелделеринге дүүштүр тургузар сорулга салдынган. Ону ажыл-херек кырынга боттандырарда, ам-даа хөй ажылды кылыр апаар.

А. КӨШКЕНДЕЙ,
Кызыл хооркүүскомнуң секретары.

Четпестер турбазын дээш

Кызыл хоорай Совединиң садыг, ниитиниң чемненилгези болгаш амыдырал хандырылга талазы-биле доктаамал комиссиязы хоорайга садыг хандырылгазын акижидер хемчеглерни ап чорударынга эвээш эвес үлүг-хуузун киирип турар. Доктаамал комиссия часкы болгаш чайгы үелерде күрүне садыының чонну чугула хереглелдиң бараанналары-биле хандырып турарының байдалын хынаан. Ооң түүнелин хуралынга чугаалажып көргеш, садыглаашкыда четпестерни чайладырының хемчегларын ажылдан кылгаш, ооң күүселдезин организастап чоруткан. Комиссияның кежигүннери хоорайның амыдырал хандырылга комбинадының ажылы-биле база таныжып көргеш, боттарының ажыктыг сүмелерин берген. Чоокта чаа ниитиниң чемненилге конторазының кышка белеткелин хынап көрген. Чогуур албан черлериндеи кышка белеткелди дүргедедирин комиссия негээн.

Амгы үеде хоорайда ногаа садыглаашкыының байдалын акижидер хемчеглерни ап чорудуп турар. Бо ажылдарны чорударынга комиссия кежигүннери депутаттар Ш. Э. Монгуш, В. А. Бархатов эң-не идепкейлиг киржип келген.

Доктаамал комиссияның чоруткан хынаалдазындан ылерээн чедишкиннерге болгаш четпес талааларга доктаал көрейн. Кызылдың күрүне садыы бирги чартык чылда бараан саарылгазының планын 106 хуу күүседип, пландан ажыр 8742 рубльдиг орулгазын киргген. Орулга планын 136 хуу күүседкен. Бо коллективте коммунистиг күш-ажылдың 4 бригадазы, 36 шалыпчызы ажылдап турар. Екатерина Гавриловна Кондрашева, Альбина Николаевна Железнова, Мария Ильинична Петухова, Лидия Максимовна Рощина олар мурнакчыларның одуруунга санадын, коллективтиң чоргаалары апарган.

Кызылдың күрүне садыының ажылында чедишкиннер бар-даа болза, дыка хөй четпестер барын айытпас аргажок. Ылаңгыя күрүненің өөчү-хөреңгизин самчыгдаар чоруктар хөй. Июльдуң 1-ге чедир өре-самчыгдал 7 мун рубль четкен.

Бо чылдың күскү сезонунда садар ужурлуг ногаа аймаа белен эвес. Садыг министерствозунуң базазы 1220 тонна картофельди, 900 тонна капустаны, 135 тонна огуречти, 380 тонна тарымал культуралларны болгаш өске-даа ногаа аймаан белеткээр хүлээлгелиг. Ниитизи-биле 3 мун тонна янзы-бүрү ногаа культуралары белеткээр планныг. Доктаамал комиссияның хынаалдазындан алгаш көөрге, ногаа белеткели чогуур деннелиндеи ыракта куду болуп турар. Июль айда Ташкент хоорайдан базаже 28 тонна помидор келген. Ажаалданы багай чорутканындан ооң 5 тонна хирези базазының складынга ирип баксыраан. Ол-ла чылдагаан-биле 25 тонна согуна, 13 тонна чеснок, 30 тонна свёкла үрелген. «Межегей» совхозу керээ ёзугаар күрүне садыын ногаа-биле хандырар хүлээлгелиг. Ынчалза-даа капуста, огуреп, помидор, морковь, редиска, согуна ам-даа чедир алдынмаан. Садыг министерствозунуң базазы бо чылдың дүжүдүн хүлээп алырынга белен эвес. Картофель шыгжаар черлер, ногаа дузнар савалар, огуреп, помидорлар шыгжаар хааржактар ам-даа четче белеткеттинмээн. Планда көрдүнген 15 садыг черииниң үүгле 4-тү ногаа садарынга белен.

Доктаамал комиссия хоорайда хөй-ниитиниң чемненилге черлериниң ажылын сонуурган көрүп, олче кичээнгейни үргүлчү салып келген. Кызылдың ниити чемненилге черлеринде 17 столовая, 3 ресторан ажылдап турар. Ында 569 ажылдакчы бар. Оларның хөй кезии ажылынга кызымак чоруун көргүзүп, чонга ак сеткилдиг-биле бараан болуп турар. А. С. Решето, Е. И. Сенникова, М. Я. Комарова, Е. Е. Мацкевич олар ажылының ёзулуг мастерлери апарган.

Кызылдың ниитиниң чемненилге конторазында ажылга кадрлар шилип алыр ажыл багай тургустунган. Ажылдан дораан үнер ийикпе, азы кирер чорук хөй таваржып турар. Бо чылдың январь 1-ден август 15-ке чедир 181 кижини хүлээп алгаш, 184 кижини ажылдан үндүрген. Ооң бир чылдагааны ниитиниң чемненилгезиниң ажылдакчылары чурттаар бажың-биле хандыртынмайн турарында болгаш оларның уруглары ясли-садтарда тургустунмайн турарында. Үүгле ол эвес, өске-даа чылдаганнар бар. Кадрлар чедишпейн турарының ужуру-биле төлеп чок кижилерни кайы хамаан чок ажылга хүлээп алыр чорук хөй өре-самчыгдалды болдуруп турар. Чижээлээрге, буфетчица Загайченко, кассир Байкалова, повар Изынгалеева, склад эргелекчизи Каратаева олар 3927 рубльдин самчыгдалын кылган. № 3 столоваяның повары Лямкина чемниң холуксаазын чедир салбайн, ону арттырып алгаш, чанында киоска (эргелекчизи Газатулина) дамчыштыр саткаш, ашказын боттары үлежип ап турган. Шак мындыг ниитиниң хөреңгизин самчыгдаар, алыскак, чискек кижилерге чогуур үезинде шынгыы кеземчени онаар херек.

Бистиң доктаамал комиссия харылап турар организацияларнын ажылын үүгле хынаары-биле кызыгаарлаттынмайн, четпестерни дарый чайладырының талазы-биле комиссия кежигүннери боттарының ажыктыг сүмезин база берип турар.

Д. СОТПА,
садыг, ниитиниң чемненилгезиниң болгаш амыдырал хандырылгазының талазы-биле доктаамал комиссиянын даргазы.

МӘӘҢ ДУРЖУЛГАМ

Чер-чер Советтеринге соолгу болуп эрткен соңгуланың мурнунда:

— Силерни база катап хоорай Совединиң депутадының кандидадынга депшидип үндүрүп турар-дыр — деп, меңээ бир дугаарында чугаалаарга, дыка-ла үр боданган мен. Чүге мени ийи удаа төлептигленнің аразынга киирер деп турары ол, депутат хүлээлгемни кайы хире күүседип келген мен, а моон соңгаар соңгуп кагза канчаар ажылдаар ужуруг мен. Меңээ улуг идегелди көргүскен хүндүлүг соңгукчуларның мурнунга бодумнуң онаалгамны ёзулуу-биле күүседип шыдаан мен бе, кымга өөрүнүг чүве кылган мен дээш он-он улуг-биче айтырыглар сагышка кирип келген. Сактып болур таварылгалар бар болбайн аан. Депутаттың мандадын холга алган үнден эгелээш, соңгукчулар-биле, үүгле олар-биле-даа эвес, ол квартадың бүгү чурттакчылары-биле бижыг харылааны тударын орулдажып, оларның амыдыралы-биле эки таныжарын шиитпирлеп алган мен.

87 дугаар округ. Аңаа Чүлдум, Октябрьская, Красноармейская, болгаш Дружба кудумчулары хамааржыр. Соңгулда мурнунуң ужуражылга хуралынга келген соңгукчуларның барык шуптузун таныыр турдум. Оларның дыка хөйүнүң кайда, чүнү кылып турарын, кымның кандыг байдалдыг чурттап олурарын билир мен. Залга олурганнарның аразында мәңе депутат дузам алган кижилер база бар болганынга сеткил өөрүүр боор чүве чораан.

Депутаттың ажыл-чорудулгазының чедимчелиг болурунуң үндезини соңгукчулар-биле доктаамал харылзаада болурун бодумнуң практикамдан билген мен.

Ужуражылга бүрүзү-ле соңгукчуларга-даа, меңээ-даа ажыктыг эртер. Чоп-биле, үүгле хурал суглаага ужуражыышкыннар-биле кызыгаарлаттынмайн, аңаа хуузунда чугаалажыры кончуг дузалыг. Черле ынчаш депутат кижиниң ажылы кандыг-бир доктаамал шакка чагыртпас, херек болза анаа улус кажан-даа кээр апаар.

Меңээ соңгукчулар янзы-бүрү айтырыгларлыг, дилеглерлиг, саналдарлыг, хомудалдарлыг келир. Чамдыызын дарый шиитпирлеп болурунуң аргазы бар. Өскелерни күүседириниң эви чок болгулаар. Соолгүлерге бүзүредир тайылбырлар бээри кончуг чугула. Бир кол айтырыг — квартира айтырыы. «Меңээ квартира тып бээриңе дузалажып көрүңер» дээр кижилер кайы хой. Ук дилеглериң дугайын хооркүүскомга киргеш, квартира талазы-биле берге байдалда турарларга дузалажырын бодум омупээмден база дилээр мен. Түннел багай эвес: Күжүгет, Александрова болгаш Бажанин оларга квартираны берген.

Хомудалдар аңгы-аңгы болур. Ону хынап көрүп, кижилериң аразында маргылдаалыг айтырыгларны шиитпирлеп, четпес талаларны чайладырын чедип алыры—депутаттың дорт хүлээлгези. Пенсионер А. Воробьёва меңээ келгеш, кожазында чурттап турар дуңмазының багай аажы-чаңының дугайын чугаалаан. Бажыңына барып, ооң чурттакчылары-биле каш удаа чугаалашкан мен. Ам ындыг медээлер келбес апарган.

Хоорай Совединиң сессиязы эрткен соонда, ооң материалдары-биле соңгукчуларны таныштырары меңээ доктаамал чаңчыл апарган. Ужуражылганың кажан, кааа болурун баш бурунгаар чарлааш, аңаа белеткениг эгелей бээр мен. Улус менден үүгле сессияга хамаарышкан эвес, ооп өске-даа айтырыгларны сала бээрин билир мен, ынчангаш бүгү талазы-биле белен болур херек.

Ол ышкаш 12 дугаар депутат болүүн удуртып турар мен. Ооң составында шупту 9 кижи бар. Квартада чорудар ажыл планын чогаадып турдуңкаш, ону боттандырып турар бис. Эрткен чазын бистиң ажылывыс колдуунда чаагайжыдылгаже угланган турган. Хамаарышкан квартадарның чурттакчылары-биле кады херим иштин арыг-шевер тургузар талазы-биле хемчеглерни база ыяш олуртулгазын, чечектиг газоннарны тарыырын организастап чоруткан бис.

Соңгукчуларның идегелин долузу-биле шыпзыктырар төлөөде, ам-даа хөй ажылды чорудар хүлээлгелиг мен.

Н. БЕЛЯШОВ,
Кызыл хоорай Совединиң депутады.

ДЕЛГЕМ БАЗЫМНАР-БИЛЕ

ТЫВАНЫҢ ҮЛЕТПҮРҮ БОЛГАШ ООҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ ПЕРСПЕКТИВАЗЫ

Индустриализация болза бистиң чурттуң экономика талазы-биле тускайлаң чоруун быжыглазарына, улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларын техника талазы-биле чаарты тургузарына, көдээ ажыл-агыйны чаа, социалистиг үндезинче шилчидеринге эргежок чугула материалдыг базаны тургускан.

(Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга СЭКП ТК-ның Тезистеринден).

* * *

Октябрьның социалистиг Улуг революциязы чурттуң бүдүрүкчү күштерин хөгжүдеринге кызыгаар чок аргаларны ажыдып берген. Ол чорук ылаңгыя эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның экономикадынын дүрген өзүлдезинден илдең көстүп турар. Ол болза, СЭКП-ниң ленинчи национал политиказының хажык чок боттаныышкынынын ачыхавыязы болур.

Совет Тываның үлетпүрү, бүгү чурттуң үлетпүрү-биле бир дөмей, калбак социалистиг бүдүрүшкүнүнүң дүрүмнерин ёзугаар хөгжүп турар. 1966 чылда планныг үлетпүрүнүң ниити продукциязы 1944 чылга деңнээрге, 31,5 катап өскен болгаш 31,4 миллион рубль болган.

1944 чылда Тываның үлетпүрү бичии хемчээлдиг ус-тывыш бүдүрүлгеринден тургустунган турган болза, ам үеде Тывада 40 ажыг үлетпүр бүдүрүлгелери бар болгаш оларның иштинде бо үениң индустриалдыг бүдүрүлгелери база эвээш эвес апарган. Энергетиканың, даг-руданың, тудуг материалдарының, эт-суттуң, аъш-чемниң дээн чижектиг үлетпүрүнүң шак ындыг адырларын колдуунда чоокта чаа тудуп турган. «Тыва даг-дүгү» комбинатты, бус-турбина күжү-биле ажылдаар үш улуг электростанцияларны, септелге-механика заводун, тудуг индустриязының, аъш-чемниң болгаш чиик үлетпүрүнүң бүдүрүлгелерин тудуп тургускаш, ажыглалга киирген.

Совет Тыванын экономиказы болгаш культуразы болза, бистиң чурттувустуң национал районнарының экономиктиг хөгжүлдезинин деннелдерин чаңгыс аайжыдарының дугайында социализмниң дүрүм ёзугаар негелделерининг тодаргай чижээ болур. ССРЭ-ге ниитизи-биле 1945—1964 чылларда үлетпүр продукциязының немелде өзүлдезинин чылда ортумак темпизи 10,2 хуу болган болза, 20 чылдың иштинде Тыва АССР-ге ол темп ортумаа-биле 17 хуу ажыг болган.

Тываны Чөөн Сибирьниң дүрген өзүп хөгжүп турар ажыл-агыйы-биле безин деңнээрге, ооң үлетпүрүнүң ниити продукциязының өзүлдезинин темпилери дыка бедик боон турар. Бир эвес РСФСР-ге 1964 чылда үлетпүр бүдүрүлгезинин өзүлдези 1958 чылга деңнээрге, 163 хуу, Чөөн Сибирьге — 184 хуу. Бурят АССР-ге — 157 хуу болган болза, Тывага 226 хуу болган. Тываның улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинге чугула чада болза чеди чыл планы болган. Чеди чыл иштинде республикага бүгү-ле үлетпүр бүдүрүлгезинин хемчээли 2.5 катап өскен. Үлетпүрде калбак бүдүрүүшкүнүнүң темпилерин дүргедедиринге ыдыг болур адырларның бүдүрүлгелерин ол үениң дүргузунда чаарткылаан болгаш чамдыызын катап түткулаан. Ол болза: тудуг материалдарының, оттулар чүүлдүң, электроэнергияның бүдүрүлгелери болур. Ол адырларның ниити хемчээли чеди чыл иштинде 10,3 хуудан 21,7 хуу чедир өскен. Тудуг-индустрия базазын мурнады хөгжүдер чорук Тываның бойдус байлактарын үлетпүрге шиңгээдип алырынга канчаар-даа аажок улуг ужурдузалыг.

Ооң-биле чергелештир демдеглезе чогуур чүве болза, Тываның үлетпүрү Чөөн Сибирьнин экономиказында амдыызында шоолуг эвес черни эзлеп турар. Тывада бар минералчыг-эт курлавырларын долузу-биле ажыглаар чорук республиканың мурнунга индустриалдыг хөгжүлдениң калбак перспективаларын ажыдар. Тываның девискээринде тургустунуп турар үлетпүр черлери Чөөн Сибирьнин амгы үеде специализациязының бир угланыышкынынга — өөнүг металлдарның болгаш рудалыг эвес казар байлактарның тывыжынга дугжүп турар.

Оон ынай онзалап демдеглезе чогуур чүве болза, планнаттынган капитал салыышкыннарының хемчээлинге тудуг базазының дүүшпес чоруу, кадрларның чедишпези, улчумал чоруу берип турар акша-хөреңгини бүрүн шиңгээдип алырын саададып турар. Тыва АССР-ниң тудуг базазы-биле хандырылгазы Красноярск крайның тудуг районнарындан дыка чыдып каап турар.

Тываның экономиказының болгаш культуразының социалистиг чаартылгазының чугула кезээ, үлетпүрүнүң бүгү адырларының өзөринге чугула чүүл болза, энергетика базазының хөгжүлдези болур. Республикада электри энергиязының бүдүрүлгези чурттакчы чоннуң кижи бүрүзүнге онаарга, 1945 чылда 9 киловатт-шак турганындан 1965 чылда 481 киловатт-шак чедир өскен.

Ынчалза-даа электри энергиязы республиканың экономиказында чамдык бүдүрүлгелериң хөгжүлдезин саададып турар «кошкак чер» боон турар. Тывада электроэнергияны бүгү чурттуң ортумак деңнели-биле алырга, кижи бүрүзүнге онааштыр 4 катап эвээшти бүдүрүп турар. Ындыгның төлөзинде, республикага энергетика күчүлерин улам ынай өстүрер чорук, Сибирьниң энергетика төптеринден энергияны алыр болгаш дамчыдар чорук Тыва АССР-ниң бүдүрүкчү күштерин хөгжүдеринге амыдыралчы ужур-дузалыг чугула айтырыг болур.

Тываның экономиказының хөгжүлдезинге аъш-чем үлетпүрүнүн бүдүрүлгелери улуг рольду ойнап, оларның үлүүнге үлетпүр продукциязының ниити хемчээлинин 44,3 хуузу онаажып турар. Ол адырга кол үлетпүр-бүдүрүлге фондулары чеди чыл иштинде 6,7 катап өскен. Аъш-чем үлетпүрүнүн өзүлдези, чиг-эт базазының калбарганы аъш-чем бараанларын бүдүрерин дыка улгаттырар арганы берген. Ооң-биле кады, чоннуң амыдыралы экижээн тудум, аъш-чем үлетпүрүнүң продукциязына негелде база үргүлчү өзер. Республиканың аъш-чем үлетпүрүнүң мурнунда хөй-хөй продукцияны үндүреринин болгаш ооң шынарын экижидерининг чаа сорулгалары туруп турар.

Чаа бүдүрүлгелерни ажыглаага киирери болгаш эрги бүдүрүлгелерни чаартыры техника талазы-биле өлөөн сайзыраңгай дериг-херекселдерни бүдүрүлгеге шиңгээдип алыры-биле, бүдүрүлге чорудулгаларын механизастаарын күштелдирери-биле, күш-ажылдың байдалдарын экижидери-биле кады чоруп турган. Чеди чыл планының чылларында бүдүрүлгени кол фондулар-биле хандыраарын экижиткен чорук күш-ажылдың техниктиг чепсегленииишкинин 4,5 катап өстүрер арганы берген. Ол үениң дургузунда күш-ажылдын техниктиг чепсегленииишкини, ылаңгыя энергетика үлетпүрүнге (10 катап), оттулар чүүл үлетпүрүнге (6,5 катап), чиик үлетпүрге (5 катап) бедик темпилер-биле өскен.

Ынчалза-даа СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунга (1965 чыл) айытканы болза, сөөлгү чылдарда үлетпүрүнүң чамдык адырларына кол фондуларны ажыглаары кошкаан. Ол чорук кол үлетпүр-бүдүрүлге фондуларының үнезинин 1 рублинге онааштыр национал орулганың хемчээлинин чамдык кызырлыышкынына чедирген. Тываның үлетпүрүнге кол фондулар (дузалал бүдүрүлгелерни санаваска) чеди чылдың дургузунда 9,8 катап өскен, ынчаарга ниити продукция үүгле 2,7 катап улгаткан.

Фондуларны дедир эгидер чорук (өскээр чугаалаарга, фондуларның үнезинин 1 рублинге онааштыр ниити продукция бүдүрүп үндүрери) республиканың кол-кол үлетпүр бүдүрүлгелеринге 1958 чылда 2,3 рубльден 1965 чылда 73 көпеек чедир кызырылган.

Фондуларның дедир эгидиишкининиң шак ындыг кызырлыышкыны янзы-бүрү чылдагааннардан болган. Ол чылдагааннар болза: бүдүрүлге күчүлерин экономика талазы-биле шиңгээдип алырында четпестер, оларны ажыглаарында чөтпес чоруктар, бүдүрүлгелернин ажылында доктаамал эвес чорук, артык дериг-херекселдерниң бары болгаш оон-даа өске.

Фондуларның дедир эгидиишкининиң кызырылганы, ол четпестерден ангыда, республикага чамдык хөй капитал салыышкыннары негээр адырларын хөгжүлдезинин түннелинде болган. Оон ангыда. Тываның байлдарынга чаа улуг бүдүрүлгелерни тудуп тургузар чорук бүдүрүлге хөгжүлдезинге эргежок чугула комплексилиг негелделерни (чуртталга бажыңнарын, коммунал ажыл-агыйын, янзы-бүрү дузалал бүдүрүлге черлерин) тудуп тургузары-биле сырый холбашкан дээрзин үтпас чорук чугула. ССРЭ-ниң Күрпланының чанында СОПС-түн санаанын ёзугаар алырга, эки шиңгээдип алдынмаан төөн районнарга бо үениң чурталга, коммунал болгаш культура-амыдырал черлерин тудуп тургузар дээр болза, кол бүдүрүлгеде ажылдап турар бир ажылчын бүрүзүнге онааштыр 10 мун рубль хире капитал салыышкыннарын чарыгдаар апаар.

«Тыва кобальт» болгаш «Тыва даг-дүгү» комбинаттарның, база оондаа өске бүдүрүлге черлериниң тудуушкунун доозар чорук, оларның бүдүрүлге күчүлерин төлевилелинге чедирер чорук кол бүдүрүлге фондуларының идепкейлиг кезээнин ботдензизин көдүрер болгаш фондуларны дедир эгидерин дыка бедидер.

Ажылчыннарның, инженерлерниң болгаш техниктиң чогаадыкчы инициативазын болгаш ажыл-ишчи идепкейин хөгжүдери үлетпүр бүдүрүлгелер ажылының экономиктиг көргүзүглерин экижидер дээш демиселге чугула черни эзлээр ужурлуг. Чеди чыл дургузунда республиканың үлетпүр бүдүрүлгелеринге шиңгээдип алган чогаадылгаларының болгаш рационализаторжу саналдарның ачызында 2.184 мун рубльди камнап алган.

Бүдүрүлгениң техниказын сайзыраңгайжыдары, күш-ажылды эртем ёзугаар организастаары, ол ышкаш чарышты калбартыры күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге онза улуг ужур-дузалыг. 1965 чылда үлетпүргe ажылдап турган бир ажылчынның чылда бүдүрүп үндүрген чүүлү 1958 чылга деңнээрге, 1,5 катап өскен, ооң иштинде электроэнергия черлеринге — 5,9 катап, оттулар чүүл үлетпүрүнге — 2,1 катап, тудуг материалдар үлетпүрүнге — 2,2 катап, чиик үлетпүргe — 1,6 катап өскен.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн өзүлдезинин талазы-биле Тыва АССР-ниң үлетпүрү Чөөн Сибирьниң өске районнарындан чыдып калбайн турар болгаш РСФСР-ниң ортумак хемчээлинден ажып турар.

Амгы үеде Тыва АССР-ниң девискээринде эң байлак бойдус курлавырларын перспективтиг шиңгээдип алыр сорулга-биле комплексилиг эртем-шинчилел ажылдарын калбарткан. Тываның бойдус курлавырлары болгаш ол курлавырларның таарымчалыг каттыжыышкыны кедизинде барып үлетпүрүнүн янзы-бүрү адырларының хөгжүлдезин бүрүн хандырар. Бо беш чылда-ла Каа-Хемнин хөмүр дан разрезин тудуп эгелээн. Оон төлевидел ёзугаар 500 мун тонна күчүлүг бирги ээлчээ 1969 чылда ажыглалга кирер. 1967—1970 чылларда Кызыл хоорайга дааранылга фабриказын, Кызыл-Мажалык суурга эзт комбинадын тудуп тургузар, Кызыл хоорайын эзт комбинадын болгаш сүт заводун алгыдар дээш оон-даа өске ажылдар кылдынар. Бодунун индустриалдыг тудуг базазын тургузар сорулга-биле Кызылда тудуг кезектери кылыр комбинатты тудуп турар.

Байлак чиг-эт базазының үндезининге кедизинде барып өөнүг болгаш ховар металлдар үлетпүрү дыка хөгжүүр. Казар байлактарның үлетпүрге таарыжып курлавырларын тодаратканы, ол ышкаш техника-экономиктиг санаашкыннарның көргүскени болза, республиканың девискээринге ховар болгаш өөнүг металлдарның ам-даа эдээн каш комбинаттарын тудуп болурун херечилеп турар.

Тыва АССР арга-химияга үнелиг чиг-эт болур ине бүрүлүг шаштар-биле кончуг байлак. Енисей унунга улуг энергетиктиг базазаны (Саян-Шушенск ГЭС-ти) тудуп тургузарыбиле чергелештир республикага гидролиз, целлюлоза-саазын болгаш арга-химия үлетпүрүн хөгжүдеринин бүрүн аргазы бар апаар.

Республикага индустрия тудуушкунун улам ынай калбартыры шын пропорцияларны боттандырар талазы-биле чугула айтырыгларны шиитпирлээрин негеп турар. Ол айтырыгларның кол-колу мындыг:

1. Техника-экономиктиг көргүзүглери үлетпүрге шиңгээдип алырынга таарымчалыг бойдустуң шинчилеттинген курлавырларын үлетпүрге дүрген ажыглалга киирери.

2. Транспорт айтырыын шиитпирлээри. Демир орук транспортунун чогу республиканың девискээринде үнелиг казар байлактарны үлетпүрге ажыглалга киирерин саададып турар.

3. Республиканың иштинге үлетпүрну райончударын болгаш девискээр аайы-биле хуваарын экижидери, бүдүрүлгениң район аайы-биле специализастаашкының болгаш кооперастаашкының боттандырары, үлетпүрүнүң төрел бүдүрүлгелериниң болгаш адырларының аразынга экономиктиг харылзааларны хөгжүдери.

4. Мергежээн ажылчыннар-биле, инженер-биле болгаш техниктер-биле үлетпүрну доктаамал хандырары; кадрларның улчумал чоруун узуткаары. Ону чедип алырда, дузалаар бүдүрүлгелерни болгаш адырларны, хоорайлар чанының көдээ ажыл-агыйын, ол ышкаш коммунал хандырылгазын хөгжүдер, эки таарымчалыг чурталга бажыңнарын тудар.

Ол болгаш өске-даа айтырыгларны чедишкиннинг шиитпирлээринге үлетпүрну эргелеп баштаарын экижидер, планнаашкынны сайзыраңгайжыдар, үлетпүр бүдүрүлгезинге идиг бээрин күштелдирер дугайында СЭКП ТК-ның 1965 чылдагы сентябрь Пленумунун ажылдап кылган экономиктиг хемчеглерин херек кырында күүседири идиг болур.

Тыва АССР-ниң хөгжүлдезинин чижээ СЭКП-ниң мерген угаанныг национал политиказының түннели болур. Ол политика бүгү күрүненің эрге-ажыктарын совет республика бүрүзүнүн эрге-ажыктары-биле шын дүүштүрбүшаан, бүдүрүлгени чөптүг хуваарын болгаш бойдус байлактарын план ёзугаар шиңгээдип алырын хандырып турар.

А. КОВАЛЕВ,
экономика эртемниериниң кандидады.

Совет көдээниң кижилери

Ажыма Дуганчиевна Кол Тожу районнуң «Совет Тыва» колхозта саанчылаан турар. Улуг Октябрьның 50 чыл оюнга уткуштур хүлээлгелер алгаш, бодунга быжыглаан тус чер уксаалыг инек бүрүзүнден чылда 1400 кг сүтү саап алырын аазаан. Бодунуң хүлээлгезин ол ам чедишкинниг күүседип турар. Мал ажылының тергиини деп демдек-биле ол шаңнаткан. Сүт саалдазының талазы-биле Ажыма Кол — районда бирги черде.

ЧУРУКТА: А. Д. Кол.

Хой уруглуг ие Сендажы Пертеголовна Чульдум «Тээлия» совхозта хойжу. Ооң жаадырлыг күш-ажылын чазактың дээди шаңналы — Ленин ордени-биле демдеглээн. Ооң-биле кады ол — «Маадыр ие» орденниг. Ооң уруглары шуптузу школада өөренип турар, улуг оглу Совет Армияның хүрээлеңинде. Маадыр-ие бодунуң уруг-дарыынга чоргаарланыр болгаш уруглар база иезинге ынак, ону ханы хүндүлээр. Улуг Октябрьның юбилейинге холбаштыр алган социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш ол кызымак ажылдап турар.

ЧУРУКТА: С. П. Чульдум.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотолары.

9 каът бажыңны 20 хонукта

Октябрьның 50 чыл оюнга алдар кылдыр ындыг хүлээлгени Совет Эвилелинге эң баштай-ла Москваның 4-кү Тушино микрорайонунда «СМУ-5» деп тудуг-монтаж эргелелиниң коллективи алган. Тудугжулар ийи хүн дургузында-ла бир каътты тударын хүлээшген. Олар берген сөзүн ыяк ээлеп, 6 хүн дургузында 3 каътты туткан.

ЧУРУКТА: үшкү каътты эптээри доосту бергени.

Фото Н. ГРАНОВСКИЙНИҢ.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Эмчи дугайында чурумал

ЧҮТКҮЛ

Амыдырал — ол дээрге каалама орук эвес-тир. Ылаңгыя эртем-билигже базым, шапкын хемниң ужарлары ышкаш, амыр эвес шаптыктардан бүткен. Чүгле быжыг чүткүлдүг, бергелерден далдаравас, торлуш чок кижи, оон бедиинге үнүп болур. Ындыг чүткүлдүг кижилерниң бирээзинге чоокта чаа ажыл аайы-биле дужа бердим.

Оон адазы — Чөөн-Хемчиктиң Чырал-Бажы чурттуг Чүлдүм ашак оглунуң кажан-бир шагда барып кижилерниң амы-тынын камгалаар эмчи болур боор деп, сагыжынга-даа какпайн чораан. Чылдар эртип, оол өзүп доругуп кел сал-ла, школа дооскаш, дораан-на Кызылдың фельдшер-акушер школазынга өөренип киргеи.

Чүлдүм оглу Аракчаа өөредилге черин дооскаш, хуваалда ёзугаар Бай-Тайга районнуң Шуйга чеде берип, эмнелге пунктузунга фельдшерлеп ажылдай берген. Аарыг кижилерни шинчиир, эмнээр, район төвүнче азы Кызылче чорудар, аарыглар-биле баш удур демисел чорудар — кижилерниң калыкшылы дээш бачым ажыл эгелээн.

...Дүн-хүнну бадыр буттары шылагыже тура хүнээн аныяк эр орун кырынга калбаш барып дүжер. Дыш алыр чай болу бергенин ажыглап, дыштанып чыдар дээн. Кайда боор, могап турганындан, билбейн шыыгайндыр удуй берген. Аажок таптыг удуп чыдырда, эжикти баштай аазар, а оон соонда диңмиреди соктай бээр. Аракчаа уйгузу-биле «Чаа!» деп харыылаар. Эжик соктаары дам барган. Ам-на сирт кылдыр отту чаштап келген олчаан, эжик тыртыыжыкда баар. Эжикти ажыдарын безин манавайн, даштын кижи чугааланып үнер.

— Эргим эмчим! Авам хенертен мооранн, ат болду-ла! Ажыттына берген эжиктен кире маңнап келзеле, аныяк эр кижи. Аракчаа биле черге хире. Чырыкты кыпсы каавыткаш, тоннанып, орукка ап чоруур кызыл крестиг харжаанның иштин четчелеп тура-ла, келген кижиге айтырыг салып турган.

— Аалынар кайда ийик?

— Кедээр чайлаавыста чаңгыс ог хевээр бис, эмчи.

— Ынчаарга чүгле боттаң ат херек-тир аа?

— Ийе, эмчи. Ынчангаш харын эзерлиг ат эккелдим...

Каш минута болганда, Монгуш Аракчаа чалап келген кижизи-биле кады карацгы дүнну-даа, ак частаан дээрни-даа тоовайн, тутсуп бар чыткан... Шак ындыг оожургал чок дүнер та чеже болган үве..? Амырдыш билбес бо профессияны шилип алганынга, ол кажан-даа хомудап көрбээн.

Аракчаа Чүлдүмович Монгуш олда эмнелге пунктузунга 9 чыл ынчаар ажылдап келген. Оон алдызын ук черни эргелекчилеп эрттирген. Ажылынга хып чораанзыг эмчини Кызылга ажылдаар кылдыр кедирткен. Баштай кезек када эмчиниң дүрген дуза чедирер черинге ажылдадып каан. Удаааанда Монгушту ынчаардагы областың кадык камгалал килдизиниң кадрлар килдизинге депшиткен. Эмчи тускай эртемниглерни ынай-бээр сайгарар, өөредип чорудар, оларның ажыл-чорудулгазын башкарар, байлак дүржулгазынга даянып алгаш, практиктиг дуза чедирер дээш Аракчаа Чүлдүмович ол албан дужаалынга база-ла олут орбас турган. Ол ажылга үш чыл эрткен. Өг-бүлезинге бичии кежигүннер — үш оол база немешкен.

Шак-ла ынчаш Аракчаа бодунуң билиин бедидип алыр деп быжыы-биле шиитпирлеп алган. Иркутскиде чурттун хоочун институттарының бирээзи — 1919 чылда тургустунган күрүнениң медицина институлунга өөренир аас-кежин аңаа таварышкан. Дүржулгалыг фельдшер эмчини эмнээриниң факультединге хүлээп алган. Таптыг-ла мугур үш он чылды чурттап эртип тура, эмчиниң дээди эртемин дооскан. Диплом алырының байырлалдыг кежээзи оон амыдыралынга уттуңдурбас бооп арткан. Таныш ажылы база катап-ла эгелээн.

...Чыжырганалар-биле сарыг-чайт кылдыр каастанныпкан хем эриинде ыраккы Сүт-Хөлдүн төвү—Суг-Аксы суур. Анаа чоокта чаа ажыл-албан аайы-биле чеде бердим. Ында район ужур-дузалыг эмнелге бар. Чүгле дээди эртемниг безин сес, ортумак эмчи эртемниг — 25 эмчи ында ажылдап турар. Бүгү ажылдакчылары 138 кижи. «Сүт-Хөл» совхозтуң девискээринде 9000 хире чурттакчыны ол эмнелге чери хандырып турар. Эмнелге шинчиир корпустуг, ургларның өкпе аарының кезин эмнээриниң салбыры, бөжудулга бажыны, лаборатория дээш улуг-ла эмнелге. Шак бо бүгүнү Аракчаа Чүлдүмович Монгуш башкарып, ында кол эмчи болуп, 4 чыл ажылдап турар.

— Эмир чылын кол эмчилерниң билиин бедидер курузунга ийи ай болгаш келдим. Өөренип-ле чоруур, мындыг үве-дир ийин—деп, Аракчаа Чүлдүмович чугаалай-дыр. Олдаа шын. Чүткүлдүг кижи чер-ле тура душпес.

Сүт-Хөлүн кадыр-берт черлериле хөй. Ынчалза-даа эмчи кижи ырак-узакта чурттап турар кижилерге, ылаңгыя малчыннарга дуза чедирип, оларга кандыг-ла бир аргабиле чедер апаар. Бо дээрге чоокта чаа болган. Эмчилер дыштанып турда, Аракчаа Чүлдүмовичиге дыңнадыг келген. Манчүректе авария болган, доп-дораан эмчи херек.

— Алло! Кызыл-биле улап көрем, дуңмам?—деп, стол артындан туруп олура, Монгуш чугаалаан. Бажының суук дүүн бир хол-биле эде суйбап, дазыр-кара карактарын хере көрүпкеш, манап турган.— Алло! Кызыл бе? Министерство? Доп-дораан Сүт-Хөлче вертолёттан чорудуп көрүңер. Ырак, берт черде озал-оңлакка таварышкан кижилер бар...

Удаааанда шартылаазыг вертолёт чедип келгеш, Манчүрек кайы сен дээш ужуп ынай болган. Аракчаа Чүльдумович авария болган черге чеде берген. Көшкен малчын аалы болган. Улуг кемдээшкин мүн-не болбаан, бир кижи холун кадыра душкен болуп-тур.

— Ындыг таварылгаларның кайызын ол дээрил аан — деп, кол эмчи чугаалаар. Малчыннарны база эргип, тайга-даш келип турарымыс эвээш эвес болдур ийин, дей-дир.

Коммунист А. Ч. Монгуш шак мынчаар ажылдап турар. Оон удуртканы коллективиң эң-не үнелиг үве — кижилерниң калыкшылы дээш, амыр-дыш чок демиселчилер. Ол черде ам үш чыл ажылдап турар, кезер эмчи Виктор Антонович Бургое, өкпе аарыгларының эмчизи Лариса Николаевна Волкова, хереэженнер эмчизи Алипа Ивановна Игошина, ургларн эмнелгезиниң дежурный сестрازы Валентина Чүлдүмовна Монгуш олар кол эмчиниң байлак дүржулгазын, теоретиктиг билиин шингээдип ап, оон бүзүредиг дузалакчылары апарганнар.

Монгуштарның өг-булезин эмчи профессиялыг деп санаан болур. Өг-булениң хереэжен ээзи Татьяна Николаевна ашаа-биле кады 18 чыл дургузунда эмчилеп келген, амгы үеде Сүт-Хөл эмнелгезинде клиниктиг лаборант болуп ажылдап турар. Оглу Володя база лаборант.

Аракчаа Чүлдүмович чүгле бодунуң ажылынга чүткүлдүг эвес, харын-даа хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип чоруур. «Сүт-Хөл» совхозта партком кежигүнү. Монгуш ам ийи чыл улаштыр политиктиг эге школаны чедиишкиниг башкылап келген. Сүт-Хөл кадаа Советтиң депутады кижи болганда, соңгукчуларга удаа-дарга аалдап чедип, оларның сонургалдыг айтырыгларын харыылап, чагыгларын күүседип турар. Ам-даа назы-харыа аныяк бо тускай эртемниг кижиниң ажыл, амыдыралынга моон соңгаарлаа чедиишкиннерни күзеккеэвис келир.

О. НАМЧЫЛАН.

ШУДУРГУ АЖЫЛДААР

Чоокта чаа бистиң Каа-Хем районнуң «Билиг» ниитилелиниң организациязының пленуму болган. Эрткен үе дургузунда организация бодунуң ажылын канчаар чорудуп келгениниң дугайында аңаа тодаргай чугаалашкан, моон ынайгы сорулгаларны тодаткан.

1956 чылда районга «Билиг» ниитилелиниң кежигүннери чээрби шаа-ла кижи турганындан ам бо хүннерде үс чеден чедир өскен. Моон-биле кады чон ортузунга Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың политиказын, бистиң улузувустың 50 чыл дургузунда кылып бүдүрүп келген өндүр ажыл-хереклерин пропагандалаарынга билдилиг, эртем-билиглиг лекторларның чылдан чылче немежип келгени өөрүнчүг. Бир эвес 1956 чылда районга дээди эртемниг лекторлар үчүгле он кижи турган болза, ам дөртен беш четкен.

Сөолгу үеде районнуң «Билиг» ниитилелиниң организациязының кежигүннериниң аразында көдээ интеллигенцияның төлээлекчилери кол черни ээлеп турар. Организацияның кежигүннериниң 30 хуузу — башкылар. Олар чон ортузунга педагогиктиг болгаш эртем атеистиг билиглерни пропагандалаарынга боттарының салыышкынын киирип келген болгаш моон соңгаар-даа киирер. Ылаңгыя башкылар О. Сальникова, М. Прончатова, Р. Антонова болгаш өскелер-даа маңсаны билиг-биле чепсеглээр дээш эрестиг ажылдап турарлар.

Бистиң организацияның ажылынга көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглериниң киржилгези улуг. Оон тодаргай херечизи районда «Билиг» ниитилелиниң кежигүнү, колхоз даргазы эш Евтушковтуң лекция ажылын эки чорутканы дээш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаннатканы болур. Ол ышкаш эмчилер болгаш улус судунуң, прокурор черииниң ажылдакчылары «Билиг» ниитилелиниң ажылынга биче эвес үлүгну киргеннер. Эмчилер Л. Краснослободцева, Г. Капустина, В. Лехман олар чон мурнунга кадыкшылга темаларынга болгаш янзы-бүрү аарыглар дугайында лекция, беседаларны үргүлчү чорудуп келген. Районнуң лекторларындан бүгү делегей байдалының дугайында темаларга лекциялар номчуп, беседалар кылып турарлар база хөй. Ылаңгыя СЭКП райкомунуң секретары эш Попков бо эрткен айларда ол темага 23 лекцияны номчаан.

«Билиг» ниитилелиниң организациязының ажылының шынары база мурнуку чылдардан бедик деннелче көдүрүлгей, номчуп турар лекцияларының саны көвүдээн, оон тематиказы калбарган. Бир эвес эрткен чылын районга ниитизи-биле 1200 лекцияны номчаан болза, а бо чартык чылда — 700 ашкан.

Амгы үеде бистиң организацияның күжү юбилейлиг чылдың чазгай дүжүдүн ажаап турар тараажыларның болгаш күрүнеге хөй эзтти, сүттү, дүктү бээр дээш карак кызыл ажылдап турар малчыннарның ортузунга СЭКП ТК-ның Тезистерин улам хандыр тайылбырлаар чугула политиктиг кампанияже мөөңнеттинген. Тезистерниң тематикаларының аайы-биле 76 лекцияларны номчаан болгаш СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң материалдарын таныштырар дээш партияның, советтерниң харыысалгалыг ажылдакчыларынга удурткан пропагандистер бөлүктерин колхозтарже, совхозтарже ийи удаа аткарган.

Боттарының илеткелдерингe, лекцияларынга, беседаларына болгаш кежээлерге бистиң пропагандистеривис Советтер чуртунуң эрткен улуг оруунун өндүр чазагайын, Октябрьның бүгү делегей төөгүлүг ужурдузазын, ССРЭ-ге революстуг чаартылгаларны, оон бүгү делегей төөгүзүнге салдарлыын, өске чурттарга социалистиг революцияның тиилелгелерин, социализмниң капитализмден бүгү тала-биле артык күштүүн калбак массанын угаан-медерелинге чедир тайылбырлаар, өөредир, боттары өөренир дээш оралдажып турарлар.

Үстүнде айыткан чедиишкиннеривистен аңгыда ажылывыста четпестер болгаш чедир кылдымаан үүлдер ам-даа хөй. Чижээ, лекция пропагандазынга бүдүрүлгелериниң болгаш көдээ ажыл-агыйның мурнакчыларын, Октябрь революциязының болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилерин хаяа киириштирип турарывыс канчап-даа четпес. Оон ынай ниитилелдиң кежигүннери ам-даа эвээш. Ылаңгыя районда 230 башкының 50 ажыы-ла, 81 медицина ажылдакчыларының он тозуна «Билиг» ниитилелиниң кежигүннери болуп турар. Ынчангаш ам мурнувуста сорулга— бо четпестерни чайладыр дээш шудургу ажылдаар, билиг-биле чонну чепсеглээр, совет кижилериниң угаан-бодалын бүгү талалыг байыдар, оларны коммунизмниң идеалдарынга шынчы, бедик культуралыг кижилер кылдыр кижизидер дээш партия, совет органнарга боттуг дузаны чедиреривис болур.

В. ЧИГАРСКИХ.

КЫШ МАНАВАС

Шагның эки таарымчалыг үеэ эрткен, күстүң башкы айы эгелээн, тайга-сынарда хар көстүп келген турбуже, Улуг-Хем районнуң «Кушажылдың хостуу» колхозунда тудуг болгаш кышка уткуштур белеткел көнчүг оожум темп-биле чоруттунуп турар.

Бода болгаш шээр малдың 14 кыштаанның кажааларын, малчыннарның чурттарга бажыңнарын кышка белеткээр звенону колхоз баштаар чери тургускаш, оон удуртукчузунга эш Т. Сундуй-оолду томуйлаан. Тудугжулар септелгеже мынчага чедир кирбээн, мүн баш хөй кирер үчүгле бир кажааны тудуп дооскан, ийи чурттарга бажыңының таваан, бир кажаанның ханазын салып каан.

Колхозтуң тудуг бригадазында 40 кижи ажылдап турза-даа, кушажылдың организациязы багай, тудуг материалы үстү бээр таварылга база бар. Тудуг материалдары сөөртүр транспорт-биле бригада хандырынмаан, колхоз баштаар чери тудугжуларны өске ажылдарже чардыктырып туруп берген.

Кыштагларның кажааларында, кадарчыларның чурттарга бажыңнарында септелге хөй, колхозтуң тудуг бригадазы, септелге кылыры-биле тургускан звено ажылды эде организастап, темпини дүргедедир өй келген, кыш бисти манавас.

Д. МАНЫДАРЫЙ.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Корум-чурум экижээн

Тес-Хем районнуң «Тес-Хем» совхозунуң Үй-Шынаа салбырының ажыл-ишчилери партияның болгаш чазактың үндүрүп турар доктаал, шиитпирлерин кичээнгейлиг өөренип көрүп, ниитиниң эрге-ажыктарын камгалаарының хемчеглерин амыдыралда чедиишкиниг боттандырып турар.

Эрткен чылдарга бодаарга ажылагыйда күш-ажылдың сагылга-чуруму быжыккан, ниитиниң корум-чурумун үрээр чоруктар барык чок апарган. Ажыл кылбас, арагалаар, чурум үрээр чоруктар-биле демиселчилериң саны өскен.

Мурнунда эзирип алгаш, чалчык кылыр, улустың хостуг эргезинге халдаар ийи-чаңгыс кижилерге чогуур кеземчени көргүзүп, ажыктыг сүмелерни берип, оларны доктаамал хайгааралга алган соонда ындыг кижилер ам эттинген, мурнакчылар апарганнар. Ындыларга О. Сезеней, С. Санчи-оол, А. Каранмай, Ч. Дуңмай-Уруг, В. Туң-Сагаан олар хамааржыр.

Чоокта чаа алдан харлаан, суурда хоочун иелерин бирээзи Айлымаа Кадыг-кара дээрзи эзиртир арагалап алгаш, бодунуң ажы-төлүнүн, дөргүлтөрелдериниң-даа чагыын тоовайн, кудумчуга чүзүн-базын бак сөстер эдип, хулиган үүлгедигни кылган. Кырыза-даа боданмаан ол кырганның хереэн суурнуң хөй-ниитизинин хуралынга сайгарып көргеш, аңаа чогуур хемчегни онаган. Ол чорук оон-биле кызыгаарлаттынмаан. Суурнуң коммунистери ук херекти хереэженнер чөвүлелинин хуралынга база катап көөрүн негээш, оон күүселдезин чедип алган.

Ажыл шагында коллективтиг арагалаашкын организастаар болгаш коллективтиг ажыл-херекке шаптыктыг өске-даа чоруктарны суурнуң улусчу дружинниктери шыңгыы хайгааралга ап, бичии-даа чурум үреэшкиннерин аңаа эрттирбейн турар. Дружина кежигүннеринде хаара туттунган коммунистер болгаш комсомолчулар өскелерге үлегерлиг болуп, ниитиниң корум-чурумун быжыглаарынга төлептиг салыышкынын киирер.

Х. БОРБАЙ-ООЛ.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

ДАШТЫКЫ ИНФОРМАЦИЯЛАР

Октябрьның 50 чылынга алдар кылдыр

ПРАГА. (СЭТА). Чехословакияның национал комитеттери, эргечагырганың органнары Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга алдар кылдыр хоорайларны чаагайжыдар талары-биле калбак чарышты организастаан. Олар чаа школаларны, ургларн садтарын, спорт шөлдерин, коммунал болгаш транспорт объектилерин тудуп, шөлдерни болгаш кудумчуларны ногаанчыдып турар. Бо чылдың чүгле бирги чартыында безин чехословак ажылчы чоннар боттарының эки-туразы-биле 1.600 миллион крон (чехословак акша) түңнүг ажылды күүсеткен.

Юбилейжи чарышка Ортаакы-чехословак, Чөөн-чехословак болгаш Барыын-чехословак областар мурнап турар.

ВУР-нуң Президиумунуң хуралы

БУДАПЕШТ. (СЭТА). Будапештиге Венгр Улус Республиказының Президиумунуң хуралы болган. Венгр Улус Республиказы биле Совет Эвилелиниң аразында найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-бодунга дузалажыр дугайында чаа керээниң төлевилелии хуралга чугаалажып көрген болгаш үүлдүг деп санаан дээрзин МТИ агентилел дыңнадып турар. СЭКП ТК-ның Чингине секретары Л. И. Брежнев баштаан ССРЭ-ниң партия-чазак төлээлериниң Венгрияга аян-чоруунун үезинде чаа керээге ат салыр деп, агентилелдиң дыңнадында демдеглеп турар.

Хартум чөвүлел хуралының шиитпирлери

ХАРТУМ. (СЭТА). Араб күрүнелериниң баштыңнарының чоокта чаа аңаа доозулган чөвүлел хуралы кады декларацияны хүлээп алган. Чөвүлел хуралдың киржикчилери араб чурттарының аразында харылзааларының бүгү айтырыгларын чугаалажып көрген болгаш арабтар аразында харылзааларны быжыглаарынче угландырган базымнарны дугурупкан дээрзин декларацинда чугаалап турар.

Чаңгыс аай фронт-биле көдүрлүп үнериниге болгаш израиль агрессиянның уржуктарын узуткаары-биле ажыктыг хемчеглерни алырынга боттарының шиитпирлиин чөвүлел хуралдың киржикчилери демдеглээн.

Болуушкуннарның кандыг-даа хөгжүлдезинге кажан-даа белен турар төлээде, араб чурттарның дайынчы белениин бедидер талазы-биле хемчеглерни алыры эргежок чугула деп, чөвүлел хуралдың киржикчилери санаан. Араб девискээрлерде даштыкы базаларны узуткаарын дүргедедир хемчеглерни база көрген.

Дээди денвелге эрткен чөвүлел хурал нефтини дашкаар үндүрерин агрессиядан шуут качыгдаан чурттарның экономиказын быжыглаарынга дузалап турар позитивтиг чепсек кылдыр ажыглаг болур деп түңнелди кылган. Ол сорулга-биле чөвүлел хурал нефтини дашкаар үндүрерин катап эгелээр дугайында шиитпирни хүлээп алган. Нефтилиг чурттар агрессиядан шуут качыгдаан күрүнелерге экономика дузаламчызын ам безин көргүскен дээрзин шиитпирде демдеглеп турар.

Экономика болгаш социал хөгжүлденин фондузун тургузар дугайында Кувейттиң саналдан киирген планын чөвүлел хуралга үүлдүг деп санаан. Бо чылдың октябрьдан эгелээш, израиль агрессиянның уржуктарын бүрүн узуткагыжеге чедир ол фондуга чыл бүрүде Кувейт 55 миллион, Сауд Аравия 50 миллион, Ливия 30 миллион түңнүг фунтуну киирерин дугурушкан. Херектин ужурун эки билир бөлүктериниң дыңнатканы-биле алырга, Каттышкан Араб Республика ол ниити түңден 95 миллион фунтуну алыр, ол чорук Суэц Каналының хагдыганы-биле холбаштыр каражаның орнун дуглаар арганы аңаа бээр, Иордания 40 миллион фунтуну алыр.

Милуокиниң төөгүзүнде эң улуг чыскаал

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Сентябрь 2-де Милуоки хоорайга (Висконсин штат) неграларниң хамааты эргелери дээш демиселчилер чыскаалды чурттарга бажыңнарын хөлезилеп алыр үезинде сөөк-язы ылгаар чорукту соксадыр деп, доаунуң адаа-биле эрттирген.

Милуоки хоорайның «арыг ак кештиглериниң» району дээр кварталын дамчыштыр 1500 ажыг чыскаалчылар эрткен. Бо чыскаал болза хоорай эргe-чагыргаларындан албан өзүзу-биле чөпшээрээн баштайгы чыскаал болган. Моон мурнунда чыскаалдарны полиция моң ыяштар болгаш карак чажы төөгүлдүрер газтың дузазы-биле шуутузун тарадыр сывырган. Демисел чүгле эгелээн. Кылажыысты соксадырын күзевейн турар бис деп, чыскаалчылар митингиге медеглеп турган.

ВЬЕТНАМДА АМЕРИК УЖАР ЧҮҮЛДҮҢ ЧИДИРИИ

ХАНОЙ. (СЭТА). Сентябрь 2-де Вьетнамның Демократтыг Республиказының чурттакчылыг черлеринче америк ужар чүүлдүң халдаашкынының үезинде Вьетнам улус армиязының агаардан халдаашкынга удур камгалал кезектери дайзының ийи самолёдун дүжүр аткан.

Тодараттынган медээлер-биле алырга, август 25, 27, 28, 29, 30, сентябрь 1-де ВДР-же америк ужар чүүлдүң халдаашкынының үезинде мурунда дыңнатканынга немештир Хатинь, Куангбинь болгаш Нгеан можуларның агаарынга база 7 америк самолёттуг дүжүр аткан болган.

Мынчангаш ВДР-ниң девискээринин агаарынга дүжүр аткан америк самолёттарның ниити саны 2.258 болган.

Эмиль Поп—ботаника талазы-биле сураглыг румын эртемден. Оон бижээн эртем ажылдары ийи үүс хире, оларны Социалистиг Румынияга болгаш даштыкы чурттарга парлап үндүрген.

Аджерпресс — СЭТА-ның фотозу.

Көдээ ажыл-агыйның мурнакчыларынга шаннал

ВАРШАВА. (СЭТА). Дүжүт байырлалының бүдүүзүнде партия болгаш күрүне удуртукчуларыбиле ужуражыышкын үезинде улусчу Польшаның көдээ ажылагыйының үүс хире мурнакчыларынга чазактың шаннаалдарын тывыскан.

ПКАП ТК-ның бирги секретары В. Гомулка шаннатканнарга үүректиң ханызындан байыр чедирген. 1967 чылда тулган дүжүттү ажаап албаан-даа болзувусса, бо чылдың дүжүдү багай эвес болган деп, ол чугаалаан. Польшаның көдээ ажыл-агыйының айтырыгларын чугаалап тургаш, Гомулка тарааны дашкаартан чурт иштиче киирерин сокеадырының эргежок чугулазын, ол дугайында тараа культураларының дүжүдүн бедидериниң болгаш тарылга шөлдерин калбартырының негеттинин турарын медеглээн.

КЫДАТТА БОЛУУШКУННАР

Сөолгу үеде Пекин радиозу болгаш парлалгазы «культура революциязынга улам улуг рользу ойнаар» деп кыдат армияны үргүлчү кыйгырып турар.

Армияның «Цзефанцзюнь бао» солунунуң бижип турары болза, «тиилелгеже орукка кайгамчык байдал тургустунган» турзажок, ол байдал «бир дең эвес хөгжүп турар», «оруктун чаңгыс аай эвес болуп турарын» ол солун чүлчураан. Бо үеде «культура революциязының» «шиитпирлиг сегиржип алыышкынның харысалгалыг үезинче» шилчээнин айытпышаан, «Цзефанцзюнь бао» солун армия «Мао даргага кызыгаар чокка бердинген» болгаш «культура революциязын» чорударын хандырып турар «улуг хана» кылдыр бараан болган деп бижээн. «Культура революциязы» «удурланыышкынга таваржып, янзы-бүрү айтырыглар тургустунуп кээп турар», ынчангаш чогум-на харын «культура революциязының» оруунда турар «шивээлерни холга алырын» армия хандырар ужурлуг деп, ол солун медеглээн.

Кадыг-дошкун удурланыышкынга маоцзэдунчуларның таваржып турары ындыг «шивээлерниң» бирээзи болза, Мурнуу-чөөн Кыдаттың эң улуг хоорайы Гуанжоу болуп турары магат чок. Даштыкы корреспондентилерниң дыңнадыгларындан ап көөрге, сөолгу үеде ол хоорайда оттуг болгаш соок чепсекти ажыглаан кадыг-дошкун сегиржип алыышкыннар болуп турар. А мындаа чаа «хөй үүс кижилер өлген», «хаан төгүүшкүнүг месселдежишкиннер» болган соонда хоорайга контрольду тургузарын маоцзэдунчуларга дузалаар кылдыр шилиндек шериг кезектерин Гуанжоуже чоруткан база дыңнадып турар.

Август 31-де Гуанжоунуң радиозу тургустунган байдалдын дугайын медээлеп, маоцзэдунчулар хоорайга «улуг тиилелгезин» байырлал-биле демдеглеп эрттирер дээш, шуугаазынныг митингини организастаанын дыңнаткан. Гуанжоу радиозунуң айтып турары-биле алырга, Мао Цзэ-дунуң бижиин митингиге номчаан. Мао Цзэ-дун тиилелге дээш «далай дег хаан төгүлгүже» «дайылдажыр» деп ол бижиинге кыйгырган.

Август 10-даан бээр Пекиндеп дамчыдылганы кызыгаарлаан келген радио Гуанжоу районга болган болуушкунга армия «улуг салыышкынны» киирген деп медеглээн. Чурттун сөолгу талазында базаадан шериг кезектерин Пекиниин айтыышкынын ёзугаар Гуанжоуже чоруткан болгаш олар бо үеде хоорайны бүзээлеп алган дээрзин дыңнаткан. Сөолгу хүннерде Гуанжожунуң чоогунга турум шериг дивизиязы-биле «үймеп үнген» шериг кезектериниң аразынга артиллерия-биле боолажып турганын база дыңнаткан. Хоорайның хөй кудумчуларынга болгаш хоорайның ортузу-биле аккан Чжуцзян хемниң эриин дургаар ланчылар-биле аткылажыышкын үргүлчүлеп турган.

Пекин радиозунуң дыңнадыгларындан ап көөрге, шериг удуртукчулары Мао Цзэ-дунуң дайзыннарындан хунвэйбиннерни камгалаары-биле «далаштыг хемчеглерни алыр» деп шериги кыйгырган.

Даштыкы корреспондентилерниң оон өске дыңнадыгларындан билдингени болза, Шанхайның «революстуг комитеди» дээр чүвеи хамааты кижилериниң холунда турар боо-чепсекти хавырар дугайында дужаалды берген. Эрткен неделяда Шанхайга Мао Цзэдунуң талалакчылары биле удурлавыкчыларының аразынга месселдежишкиннер болган.

(СЭТА, СЕНТЯБРЬ 2).

1967 ч. Сентябрь 5.

ШЫН

3-КУ АРЫН

АМЫДЫРАЛДЫҢ ӨЗҮМНЕРИ

ЧААСУДАЛ

Быжырган хлебке хамаажы бөөр тоолуг чугааларны Каа-Хемниң улуг назылыг кижилери дыңнаан болгаш харын-даа боттары безин дириг херечилер болгулаан-даа турза, амгы салгалдың аныяк өскени тоолчуның чугаазынга бүзүревейн, ону кочулаар-даа чадавас.

Оон бөөр эллэн үр болган. Бодаарга, ол 1912 чыл хире. Оптан хемге чурттап чораан сураглыг аңчы, Тожу Допчуң Макеевка (Мерген-Аксы), орус чурттакчылыг сууржугашка кончуг улуг хүлбүстүң эдин үгле чүстерин таалыңга суттарынга эптей оргулаап, ону далган-тараага орнап аарын күзеп чедип келген.

— Мендин-таныш! Сеп бо талыда (таалыңда) чүү тырттар?— деп, таныжы Тарас Ланчиков чаныңга ап четкен.

— Мендин, таныш! Мен козел маган тырттар. Меп сеңде маган бөөр, менде сеп кулур-мука бөөрде!—деп, аңчы орус эдвчыдын чугаалаан.

Аңчыны Ланчиков бажыңынга шайлаткан. Чижеңзимээр Ланчиков хүлбүс эдинин өртөө чедер хире чүвени аңчыга бергени азы бербээн билдинмес. Ынчалза-даа таалыңның бир ужунуң ортуау арай четпес хире сухарайны бергени уттундурбас болган.

— Аңчы аттанырының ае мурну турда, Ланчиков аңаа:

— Менде сеп маган база тырттар, мен кулур-мука епе бөөр — дигеп. Күдөөн Шойгарны эдерткеш, аңчы Мерген хемче аңнап чоруп каанар. Дүште шай үезинде сухарайны аңчылар чип көргеннер. Чемниң кадыы холчок болган. Кежээ одарже аңнап үнүптериниң бичин мурнунда Шойгар: «Бо орус чеми хогжургайның кадыы медээжок-тур, суттга чымчадыр суп каар бие бе, кежээ чымчай берген турар боор»— дээн.

Аңчылар дамырак кара сугнун унунга чыраалар салып, моондак кылгаш, оон үстүү талазынга хүнеэнин,— хогжургайның барык хөйүн уруп каанар.

Олар кежээ имирде шайын хайындыргаш, хогжургайны ам-на чымчаан бөөр кылдыр бодаап, дамыракка келгеннер. Хогжургай чымчаар хамаан чок, бичин-даа артпаан, суттга ылбыраан, шаарын чыраа моондактың аразы-биле агып бады барган болган.

Сухарайны аякта шайга хөөдүп чиирин безин билбес деп чүвениң чогенчиин көрүңер-даан.

Мындыг таварылга база бар. Шан хемге чурттап чораан, аңчы Чымба бир-ле катап Копту бадып чораан, чаныр орган. Оруунуң аксында шоодайда чүве чыткан. Аппак аъдындан маң-биле дүже халаап, шоодайны эзер бажыңга үңгеринкеш, аалыга эккелген.

Шоодайның аксын чешкеш көргеп: ында соокка дона берген, дээрбек-дээрбек чүвелер чораан. Ол дээрбектериниң чүү-даа болза, далгандан бүткени билдинген. Ынчангаш ону чем деп аңчының өг-бүлези билгеннер. Кежээ ону быжыр дүлүп чиир дишкеш, пашка хар ургап, эргискеш, ынаар дээрбектерни кинр кагылаап, хайындырып-хайындырып, ам-на бышкан бөөр дишкеш, эскеш көре бергеннер. Катканың ындыг боор, дээрбектериниң соргаа-даа чок, пашта шыпшак чиндиргей чүве күлденейнин турар болган.

Калачилерни эргизин чиирин билбестиң чогенчин ындыг турган-дыр...

Каа-Хемде амгы амыдыралдың чаа судалы күштүг соп турары магаданчыг. Бо үеге чедир чурттап шыдавайн барган кырганнарны «оттургаш» көргүзер аргалыг турган болза, олар та канчаар магадаарлар ийик. Биетиң амгы салгалдың кижилери-биле кады чурттап чоруур улуг назылыг кижилер шаандагы караңгы амыдыралды сактып чугаалаар безин хөөнчок болганнар.

Шаандагы тос оглериң болгаш чадыралрның турган черлеринде бажыңнар тургулапкан. Быдаргай чораан чон сууржаан болгаш колхозтарда база совхозтарда киргилээн. Амгы үениң бажыңнары дөңгүн бөдействин каан казанактар эвес, кырлан крышалыг бажыңнар. Бажыңнарның дашты үеримниг, чечек, мяш тарыыр черлиг болган. Огород чок бажың районда барык чок чыгыы. Малчынарның кыштагларында бажыңнарында огород чогу оларның эзелеринин багында эвес, аңаа огород олуртпас болу бергеин ажылдың байдалында.

Каа-Хемниң улуг-даа, биче-даа назылыг хөрээжен чонунда хлеб быжырып билбес кижилер ховар дизе хөөредиг эвес. Тыва хөрээжен чон үгле бөдүүн хлеб быжырарынга эвес, нарын булочкаларны, блиналарны, печеньелерни, хуужураларны боттарының башкылары болур орус хөрээженнерден дудак чокка быжырар болу бергеннер.

Шаандагы Мергенге чогаалчы Салчак Токаның аязы Тас-Баштыгның тое чадыры турганын «Араттың өзүү» деп номдан билир бис. Ам ол черде «Октябрь 14 чылы» колхозтуң фермазы бар. Ферма төвүнде бүдүрүлгениң, культура-амыдыралдың болган чурттаганың тудуглары чылдың-па немежин турар.

Ында мурнакчы саанчы Елена Лопсановна Кара-оолдуң бажыңы-ла чаа амыдыралдың судалы күштүг соп турарын көргүзүптер. Елена электри-биле саалданы. хеп чуурун, даараарын, базарын ыяк шиңгээткен. Хлеб быжырары, ылаңгыя нарын кылыгың чемнери аңаа кандыг-даа чаа үве эвес, шагда чанчыккан ажылы. Ында үгле Елена эвес, өске-даа тыва саанчылар амгы үениң механизаттаан ажылдарын болгаш чуртталгага хамаарышкан эдилелдерин чайлыг башкарып турарлар.

Тыва улус найыралдыг совет улуетарның улуг өг-бүлезинге каттыжарынга чедир-ле Сой, Бүрен—Каа-Хем кожуунун кыдыг черлери турган. Ында ам Ленин аттыг болгаш «Тинлелге» дээр мурнакчы, улуг колхозтар бар. Сой унунда «Тинлелге» колхозтуң Хову-Аксы (Петропавловка) дээр черде сүт-бараан фермазы үе бежен шиекти слан турар, колхоз төвүнүң чанында топ сүт-бараан фермазындан бичиилеевес, улуг коллектив. Саанчылар Сенди Тожу, Самаа Мунзак, Чаңма Багай-оол, Чаш-уруг Аракчаа, Авай Дыртар олар механизаетыг саалданы чорударынга мергежээн кижилер.

Севди Седиповна Тожу шаанда бүдүүлүк арат хөрээжен чораан. Ол ам Совет эрге-чагырганың ачызында ажылдың, амыдыралдың хөй-хөй чаа түүлдерин шиңгээдип алган. Сендиниң өөнде хеп чуур, даараар машиналар электри күжү-биле ажылдап турар. Оон ыңай Сенди шаанда хлеб быжырар хамаан чок, чиңге-тарааны безин чемнеп чиирин эки билбес чораан. Ол не ам хлебти үгле быжырып билир эвес, харын эң нарын кылыларны кончуг амданыг кылдыр быжырып турар болу берген.

«Совет Тыва» биле «Бурунгаар» совхозтарның ажылчыннарының хөй кезии тывалар. Ол ажылагыйларның топ суурларының тыва хөрээженнери каш чыл мурнунда огородту хөрекке албас чорааннар.

— Чаа чылдың дүжүү-биле аалчыларны чемгере каптар-дыр —дишкеш, огородунче маңнаап, картошказын каскаш, капуста, огурец, соғуна, помидор, морковь, свёкла чергелиг ногаазын чулгаш, оларны холаап, тулган ногаа мунун хайындыргаш, сметана-биле амдан киргеш, аалчыларга салгылаптар бажың эзлери ковүдээн.

Амыдыралдың чаа судалы Каа-Хемниң бүгү булуңнарында улам күштүг соп турар. Ылаңгыя Совет эрге-чагырганың төөгүлүг улуг байырлалынын чылында каа-хемчилер улам күжениишкиниг ажылдап, бар чедиишкиннерни быжыглап, чаалап алдынмаан бедиктерин базым санындала чедип ап турары дыка өөрүнчүг.

Районнуң улуг-улуг суурлары, оларның иштинде район төвү Сарыг-Сеңге электри энергизазы дүн-хүн иштинде сокеаал чокка хып турар. Оон ачызы-биле хеп чуур, даараар машиналар, чем соодукчулары, плиталар сокеаал чок-ла ажылдап турар. Элээн хөй совхозтар ажылчыннары болгаш колхозчулар телевизорларны садыг дамчыштыр чагаан, келирин четтикпейн манап турарлар.

Очаладан кедилээрин
Орус арат айтып берген.
Октябрьның хувискаалын
Ол-ла черден делгереткен.

Чеди чаның хувискаалы
ССРЭ-ден өөскээннейин
Черлик чораан арат-ла чон
Черле черде хувискаады...—

деп, бо баштайгы революсчу ырны Каа-Хемниң чону бүгү тыва улус-биле кады үжен чылдар үезинде кодурлуушкунуг ырлап чораннар. Ырда чалыныг күзелдер, революсчу соруктар сиңиккен, кижилерни хей-аът кинрип турар.

Байырлал чылында бо ыр чаа күштүг судал-биле, чаа, чоргаар үн-биле ырлаттынып, Каа-Хемниң делгемериниде чаңгыланып, ажыл-ишчилерни коммунизм тудуунче кыйгырып турар.

С. ТАМБА.
«Шынның» тускай корреспондентизи.

Чээрби чыл эрткенде

Дээди азы ортумак өөредилге черлериниң доозукчулары-биле ужуражыышкынга чыгыы бисте эки чаңчыл апарган. Кады өөренип чорааннар эллэн каш чылдар эрткенде ол ужуражыышкынга чыгыы келгеш, боттарының ажыл, амыдыралының дугайын хөөрежип, өөрүшкүлүг чугаалар, оюн-катыгылар үр-ле куттулуп турганнар.

Доозукчуларның шак ындыг, эки чаңчыл болган ужуражыышкынын Кызылдың № 2 школаазы чыл бүрүде-ле солун, хөглүг эртирин турар. Сентябрьның 2-де бо школаның актовый залы байырлыг ёзу-биле шиметтинген, ол ужуражыышкынга чалатканнарның сагыш-сеткили онза хөлээшкиннер-биле долдунган турган. Ол ужуражыышкын моон мурнунда болуп турганын ужуражыышкындан черле онзагай: чээрби чыл бүрүнгаар ол школаның онгу класын доозуп унгеннернин, оон эң баштайгы доозукчуларының ужуражылгазы. Чээрби чыл бүрүнгаар олар бо-ла залга база-ла ындыг сеткил ханыышкынныг, өөрүшкү-биле бүргеткен, бышкан билигниң аттестадын үрер хөгжүмнүң үделгези-биле алган.

Эң баштайгы доозукчулар база оларны ынчан башкылап турганнар болгаш өске-даа чалаткан аалчылар шайлавышаан хөөрежип чугаалажыры-биле залга саадапкан. Баштайгы доозукчуларның бирээзи Юрий Аранчын ужуражылга кежээзиниң эгелээнин чарлап, СЭКП обкомунуң бирги секретары С. К. Токага сөс берген. Кызылдың № 2 школазы тыва национал кадрларны белеткээринге кайгамчык улуг рольдуг болуп, оон доозукчулары ам республиканың культуралының, экономиказының янзы-бүрү адырларында ажылдап турарын, баштайгы доозукчуларның ам эртем-билиглиг кижилер болу бергени партияның, оон ленинчи Төп Комитединин, Совет чазактың ачызы-дыр дээрзин ол онзалап чугаалаан.

Доозукчулар боттарының школачы чылдарын, чээрби чыл бүрүнгаар болза залга быжыкан билигниң аттестадын ап, ойнап-хөглеп турганын, чээрби чылдың иштинде боттарының амыдыралынга кандыг чаа өскерлиишкиннер болганын сактып чугаалап турганнар. Ылаңгыя доозукчулар Борис Чюдюк, Монгуш Кенин-Лопсан оларның чугаалары катыхөгну болдуруп, солун чугаалар, хөглээшкиннер оон-моон куттулуп-ла турган. Баштайгы доозукчуларның барык-ла хөй кезии ол залга олурупкан турган. Олар шупту-ла эртем билиглиг кижилер болу берген. Оларның кайда ажылдап турарын, кандыг билиг-мергежилдиг кижилер болу бергени солун болгаш чоргаараачыгда: Юрий Лудужапович **Аранчын**— төөгү эртемнериниң кандидаты, СЭКП обкомунун пропаганда болгаш агитация килдизинин эргелекчизи. Борис Балданович **Чюдюк** — дээди эртемниг, Чөөн-Хемчик райкүүскомунун даргазы, Монгуш Борахоевич **Кенин-Лопсан** — дээди эртемниг, чогаалчы, республиканың Алдын-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң улуг эртем ажылдакчызы, Зоя Борандаевна **Арагачы** — ам уламаа эртем адын чедип алыр деп турар, Тываның эртем-шинчилел институтунун эртем ажылдакчызы, Куулар Хунажикович **Оргу** — база-ла эртем адын чедип алыры-биле белеткенин турар. Кызылдың башкы институдунун башкызы. Шулуу Чыргал-оолович **Сат** — филология эртемнериниң кандидады, Кызылдың башкы институдунун кафедра эргелекчизи. Валентина Достай-ооловна **Өшку-Саар** — дээди эртемниг, партия ажылдакчызы, Лидия Бирилеевна **Ондар** — дээди эртемниг, Кызылдың № 2 школаазының башкызы. Доржу Быладаевич **Оилар** — дээди эртемниг, Тываның ном ундүрер черинин ажылдакчызы. Константин Калзацович **Конга** — дээди эртемниг, Тээли ортумак школазының башкызы. Григорий Найдан-оолович **Дарыма**—дээди эртемниг, Шүй школазының башкызы. Школаны алдын медаль-биле дооскан Андрей Кончукович **Чычаан-оол** — дээди эртемниг, «Асбест дээш» деп солунуң редактору. Екатерина Седип-ооловна **Таан-оол**—Бии-Хемниң Хадын школазында чээрби чыл башкылап турар. Наталья Натовна **Тараа** — дээди эртемниг, Самагалдай ортумак школазының башкызы. Зинаида Бойдаевна **Сарыг-ыс** — Сүт-Хөлде библиотека ажылдакчызы. Алексей Канчыырович **Делгер-оол** — дээди эртемниг.

Баштайгы доозукчуларны башкылап турган башкылар Ася Александровна Федченко, Алексей Дожур-оолович Белек-Байр, Регина Рафаиловна Бегзи, Агрипина Константиновна Кангарова, Нина Александровна Федорова олар чүве чугаалаан.

ЧУРУКТА: № 2 школаны 1947 чылда дооскан, эң баштайгы доозукчуларның чамдыктары бо ужуражылга үеинде чурукка тырттырганнар. Ортузунда оларның классының улуг-тукчу башкызы турган А. Д. Белек-Байр.

Т. САЯН-ООЛ.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Баштайгы коңга медээлепкен

Бистиң чуртувустуң школаларында чаа өөредилге чылының эгелээнинге холбаштыр ПМА-ның корреспондентизи ССРЭ-ниң чырыдыышкын министриниң оралакчызы Михаил Иванович Конданов-биле ужурашкаш, элээн хөй айтырыгларны харыылап бөөрин оон дилээн.

— Амгы өөредилге чылында кандыг-кандыг онзагай үүлдер бар ирги?

— 1967—68 өөредилге чылы болза 28 миллион өөреникчилерге болгаш 2,5 миллион башкыларга, бир талазында өөрүнчүг, ийи талазында аас-кежиктиг чыл бооп турар. Чүге дээрге, ол бистин күрүневистин чартык үүс чыл төөгүзүн, социалистиг тургузуушкунун бүгү-ле фронтуларына долу күжениишкиниг демиселди түүлунга чедир доозар. Социализм совет кижилерге культураның болгаш чырыдыышкынның бүгү-ле байлаан эккеп берген эвес, ниитилелдин сагыш-сеткил амыдыралын деннелге чок бедилип байыткан.

Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга, чаа кижини мөзүлеп хевирлээринге школаның кайгамчык ролю бүгүдеге билдингир болгай. Школа болза өртемнин үндезининнерининг быжыг билиглери-биле өөреникчилерни чепсеглээр, оларга коммунистиг мировоззрениени болгаш коммунистиг аажы-чаңчылды тургузар, болдунун кижизидикчилерин амыдыралга, кандыг профессияны шилип алырына белеткээр хүлээлгелиг. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Ортумак ниити билигнин школазының ажылын улам экижидер хемчегленинин дугайында» доктаалында харын ол идеяларны тодарадып көрген болгаш улам сайзыраткан.

1967 чылда школага хүлээп алдынган уруглар сезен чылдарның эгезинде ёзулуг-ла быжыгарының үезинче кириптер. Бо үенин дургузунда өртемге болгаш техникага кандыг-кандыг өскерилделер болурун амдыызында болдары берге-дир. Чаа кижини кижизидерин амгы үе-биле, амыдырал-биле, коммунистиг тургузуушкунунун практиказы-биле холбавышаан, совет педагогика—Макаренковун чөптүг саналын барымдаалап, чаа кижинин шынарларын баш бурунгаар төлевилээр хүлээлгелиг.

СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың доктаалында бүгү-ниитинин ортумак өөредилгезинче шилчиринин негелделеринге дүүштүр школага өөредилгенин шынарын хажык чок экижидериниң делгем болгаш хөй талалыг программазын элээн каш чыл бурунгаар берген. Ортумак ниити билигнин школазының Уставы дээн чергелиг чүгүлү документинин белеткелин чорудун турар.

— Ортумак билигни улам ыңай сайзырадырының кандыг-кандыг перспективалары бар ирги?

— «Улус өөредилгезинин улам ынай хөгжүлдезин, чонунун ниити билининиң деннелин болгаш кадрларны белеткээринин шынарын бедидерин эде көөр. Беш чылдың дургузунда бүгү-ниитинин ортумак өөредилгезин аныяктарга колдуунда-ла чоруткан турарын чедип алыр. Школаларга болгаш узаткан хүнүг белүктерге өөреникчилеринң санын ийиден хөй катап, ынчаарга ажылчын болгаш көдээ аныяктар школаларынга 1,4-тен хөй катап улгаттырар»—деп, 1966—1970 чылларда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIII съездизинин Директивалларында чугаалаан болгай.

Бо сорулгаларны күүседиринин быжыг үндезини 1966—1967 өөредилге чылында-ла салдынган. Ынчан сес чыл школазын дооскан өөреникчилеринин 74 хуузун школаларның 9 клазынга болгаш техникумнарга хүлээп алган. Школаларга болгаш узаткан хүнүг белүктерге база школа-интернаттарга 4 миллион ажыг өөреникчилер турган.

Бүгү-ниитинин ортумак өөредилгезин чорутканы хөй-хөй экономиктиг болгаш социалдыг сорулгаларны боттандырарынга, ылаңгыя чонунун чаагай амыдыралының темпизин дүргедиринге, хоорай биле кедээнин аразында бар турар ылгалдарны узуткаарынга кончуг улуг ужур-дузаны чедирип турар. Бо бүгү, бүгү-ниитинин ортумак өөредилгезин боттандырарының сорулгаларын ылавылап көөрүн бистерден негеп турар, ол болза школага, улус өөредилгезинин органнарынга болгаш педагогика эртеминге ниитилелдин эң-не улуг даалга чагыы болур.

— Материалдыг базаны быжыглаарынга, чижээлээрге, школалар тудуушкунунга чогум үүнү ылып турарыл?

— Бо чылын, мурнунда чылдар дег, школаларның болгаш өске-даа өөредилге бажыңнарының тудуушкуну улуг хемчээл-биле чорап турар. Үгле бюджеттиң хөренгизи-биле 1 миллион өөреникчи олуттуг бажыңнарны тудуп турганнар. Уругларның өөредилгезинге эң-не таарымчалыг байдалларны тургузуп бөөр дээш, колхозтар, совхозтар, шефтеп турар бүдүрүлге болгаш албан организация черлери канчаар-даа аажок сагыш салып турар. Чижээлээрге, колхозтар ортумаа-биле 1 миллион өөреникчи олуттуг школаларны тудуп бөөрин хүлээнип алган. Национал республикаларда школалар тудуушкуну база-ла чедиишкиниг боттанып турар. Чижээ, Украинада Улуг Октябрьның 50 чылынга уткуштур республиканың ажыл-ишчилери 1500 школаны, 1250 спорт залын, школа назыны четпээннерге 150 мун олуттуг бажыңнарны тудуп бөөр деп шиитпирлээннер.

— Чаа өөредилге чылында кандыг-кандыг өөредилге номнары үүнүп турарыл?

— ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бо чылдың июнь 3-те школаның өөредилге номнарын белеткээрин болгаш үндүрерин база оон-биле өөреникчилерни хандырарын экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында доктаалды хүлээп алган.

Чаа өөредилге номнарын чогаалып кылыр дугайында айтырыг ортумак школаның чаа өөредилге планынче болгаш программаларынче кирери-биле холбаштыр канчаар-даа аажок чидигленген.

— Бо чылын, мурнунда чылдар дег, школаларның болгаш өске-даа өөредилге бажыңнарының тудуушкуну улуг хемчээл-биле чорап турар. Үгле бюджеттиң хөренгизи-биле 1 миллион өөреникчи олуттуг бажыңнарны тудуп турганнар. Уругларның өөредилгезинге эң-не таарымчалыг байдалларны тургузуп бөөр дээш, колхозтар, совхозтар, шефтеп турар бүдүрүлге болгаш албан организация черлери канчаар-даа аажок сагыш салып турар. Чижээлээрге, колхозтар ортумаа-биле 1 миллион өөреникчи олуттуг школаларны тудуп бөөрин хүлээнип алган. Национал республикаларда школалар тудуушкуну база-ла чедиишкиниг боттанып турар. Чижээ, Украинада Улуг Октябрьның 50 чылынга уткуштур республиканың ажыл-ишчилери 1500 школаны, 1250 спорт залын, школа назыны четпээннерге 150 мун олуттуг бажыңнарны тудуп бөөр деп шиитпирлээннер.

— Чаа өөредилге чылында кандыг-кандыг өөредилге номнары үүнүп турарыл?

— ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бо чылдың июнь 3-те школаның өөредилге номнарын белеткээрин болгаш үндүрерин база оон-биле өөреникчилерни хандырарын экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында доктаалды хүлээп алган.

Чаа өөредилге номнарын чогаалып кылыр дугайында айтырыг ортумак школаның чаа өөредилге планынче болгаш программаларынче кирери-биле холбаштыр канчаар-даа аажок чидигленген.

ССРЭ-ниң Педагогика эртемнериниң академиязы өөредилге номнарын чогаалып кылырына эртем-педагогиктиг сүмелерни ажылдап кылган, оларны чогаалып кылырына педагогтар болгаш методистер-биле кады чурттун улуг-улуг эртемденнери киришкен. Чижээлээрге, математиканың өөредилге номнарын белеткээринге академик А. Н. Колмогоров болгаш Педагогика эртемнериниң академиязының вице-президентизи А. И. Маркушевич киришкен. Академик И. К. Кикоин 8 классның «Физиказын» бижээн болгаш 9—10 классларның өөредилге номнарын чогаалып кылыр дээш, өске эртемденнер-биле кады ажылдап турар. Төөгүнүн өөредилге номнарын экижидер дээш, академиктер В. М. Хвостов биле М. В. Нечкина олар ажылдап турарлар.

Чаа өөредилге номнарынче чоорту шилчиири 1970—1971 чылларда колдуунда-ла доостур.

Бо чылдың июль 18-те «Ортумак школаның өөреникчилерин өөредилге номнары-биле хандырарына профэвилел организациялары киржир дугайында» ВЦСПС-тин секретариадының доктаалы үнген. Школалар болгаш ажылчын база кедээ аныяктар школаларының чаныңга өөредилге номнарының библиотека куралвырларын тургузарынга профэвилел организациялары киржирин ук доктаал сүмелеп турар.

Ындыг курлавырларны тургузары — өөреникчилерни өөредилге номнары-биле халаска хандырыр болурунун баштайгы чугула оруу деп бистер санап турар бис.

ЯНОШ КАДАР СОВЕТ ШКОЛАЧЫЛАРГА ӨӨРҮП ЧЕТТИРГЕНИН ИЛЕРГЕЙЛЭЭН

Делегейниң бирги дайынының үезинде венгр Ференц Нольман биле чех Иозеф Блажек туттурган. Салым-чолдуң аайы-биле олар Уралга келген. Россияда өскүн турар революстуг болуушкуннарның ужурун билип, марксизм литература-биле танышкаш, олар Совет эрге-чагырга дээш бүзүрелдиг демиселчилер болу берген. Усть-Катавага Блажек биле Нольман кызыл гвардия отрядынга кирген, оон хүрээлеңнинг чехтер, венгрлер, орустар, поляктар, кыдаттар дидим демиселге чорудун турган.

Интернационалчы отрядка тура, Блажек биле Нольман партиялга кирген. Олар Совет эрге-чагырга дээш тулчуушкуннарга олген.

Юрюзань хоорайның (Урал) 1 дугаар школазының өөреникчилери ол маадырларның дугайында материалдарны бичелеп чылды оттур чыып келген. Боттарының кылып турар шинчилелдериниң дугайын олар областың аныяктар солунунга бижээш парладып үндүрген. Маадырларның дугайында бижээн чугаазы, оларга алдар кылдыр тураскаал ажыгланын көргүскен чуруктарны Венгр социалистиг ажылчын партиясының ТК-ының бирги секретары Янош Кадарга чорудун берген. Оон Венгриядан мындыг харыы келген:

«Эргим өөнүктер! Мээң сеткил-сагыжымга силерниң чагаадар, солунга парлаан үүлүңер, тырттырган чуруктарыңар кончуг үнелеңгир болду. Бистиң улустарывыстың аразында найыралдың кайы хире куштүүн болгаш бузулбас быжыын ол бүгү херечилел турар-дыр. Бистиң чуртувуста, венгр черде венгр улустун хосталгазы болгаш аас-кежин дээш демиселге боттарының амы-тынын берген совет дайынчыларның хоорлерин чон база ындыг ынакшыдыг, сагыш човантыр ажаан турар. Бистиң хаңы өөрүп четтиргенивисти хүлээп ап көрүңер. Янош Кадар». (ПМА).

Редактоонун ораланчызы Д. О. БЕГЗИ.

БАШ ДҮГҮН АЖААРЫ

Хөй нуруузунда аныяк кижилер бажының дүгү дүжеринге, кылчаарынга азы электен көгереринге аажок хомудап турар. Ол кандыг чылдагаандан болу бөөрил, ону болдурбазының аргазы чүл? Аңаа харыыны үгле эмчи берип болур. Үгле дээрге, баш дүгүнүн дүжери, электен көгерери болгаш өскүдезин кижиниң кадыкшылы-биле сырый холбашкан.

Боостаа беетери (щитовидная железа) күштүг ажылдап турар өйде баш дүгү болдунун эге баштайгы өөнүн чидириптер, өөн чок авырган, сыныычал апаар болгаш дүжүп эгелээр, харын-даа дүрген узап өзер (гипортриоз) аңаар. Ол болза хөй нуруузунда иштики органнарының ажылынын өскерлип турарындан кол хамаажыр. Баш дүгүнүн аарын, ону эмнээрине бодаарга баш удур болдурбазы белен. Ынчангаш бүгү мага-ботту быжыглаарынга идиглиг, бүгүдеге билдингир хемчеглер — күш-культура, янзы-бүрү амданыг чемнер чиирин, баш дүгүн эки ажаап билири — бо бүгү кижилерни баш дүгүнден элекке кыырындан камгалаар.

Баш дүгүнүн ажаалдазынга ындыг негелделер туражок, чамдык кижилер үгле баш дүгүн эки ажаавайн турар эвес, харын-даа аңаа боттары хора чедирип турары хаая эвес. Аныяк уруглар сөолгү үеде «Аът кудуруу» деп причёскага хандыккаш, Гренландияның хөрээженнериниң ынчаар баш дүгү эдер национал чаңчылын ажыглап, бажының дүгүн аткаар ылбыйтыр дыраап, баглап ап турар. Ындыг янзы причёска баштың ылаңгыя хавак кезиинден кылчаарының бир чылдагааны ол. Аныяк оолдарның чайын борт чок чоруурун бо-ла көөр бис. Ол чорук баш дүгүнүн сыныычал, өөн чок, авыраш апаарының үндезини болур. Үгле дээрге, изиг хүн баш дүгүн кадыр чиптер. Бир эвес соок үелерде борт чок чоруур болза, сооктан баш кежиниң хан савалары тарлаап, баш дүгүнүн шын өзүлдезин үрелир, дуктер дүжер апаар.

Баш дүгүнүн кылагар өөнүг, үстелчек, чымчак болуру чаг бестериндан хамааржыр. Ынчангаш үе чидирер үүлдер (одеколон, күштүг саваннар) ажыглаарда оваарымчалыг болуру чугула. Кештиң курган кадары ак кургуктар тыптырының бир чылдагааны ол. Ынчалза-даа эмин эрттир кеш узунун ылгалыры база ак кургуктарны тывылдырар.

Баш дүгүнүн чараш, эки шынарларын камгалап алырда, айда үш-дорттен эвээш эвес катап чуур. Бир эвес баштың дүгү болгаш кежи кургаг болза, үгле суг база саваң-биле чуурун болдурбаза чогуур. Ынчалдыр чугган кургаг баштың дүгүнүн углуучалы улам күштелир, а үскүр баш дүгүн үргүлчү саваннан чуурга, баштың кежиниң чаг бестериниң үе ылгаар шынары дам баар. Оон чылдагааны болза, баш кежиниң суг сиңирер шынары улуг болганындан дуктериниң хөлүн эрттир үскүр азы кургаг болу бээрин ында.

Аныяк-даа, улгады-даа берген кижилер баш дүгүнүн дүжериниң азы электен көгере бээриниң боттарының элекке «кыырыын» болдурбас дээр болза, баш дүгүнүн үскүр, кургааның аайы-биле эмчиниң сүмелерин ажыглавышаан, хамыктың мурнунда кадыын камгалаары чугула.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

КИШ-КУЛАА

Киш кулаа — чавыс, үргүлчү ногаан турар чадаң үнүш, ол ССРЭ-ниң аргалыг черлериниң доозазында үнүп турар. Оон хүрек кызылгыр кадының амданы ажыгымаар, чигиш кынныр турар болгаш кыжырак. Оон сызылган суугун сугга хөлүпкаш, сускунга ижерге дыка эки. Бо катта бензойная кислота бар болганындан ону үр шыгжап болур.

Ынчаарга медицинага оон кыдыглары бүрүлчек, төгерии, адаа талазы тарлан-шокар бүрүлерин ажыглап турар. Оларны ук кат сывы чечектелип эгелей бергенде, май-июнь айларда (Ырахны Соңгу чүкке оон арай орай) азы чазын эрте хар адаандан чыып алыр. Чайын азы күзүн чыгган бүрүлер хүреріп баксырай бөөр. Ону чылыг, карангыладып кизи черге кургадыр. Киш-кулааның бүрүзүн сугга ханды ылып ажыглаар, 200 грамм сугга 20 грамм бүрү херек. Хүнде улуг омааштап, 3—4 катап ижер.

Киш-кулаа бүрүзүнүң хандызы антисептиктиг шынарлыг болгаш сидик кыстыктырар. Оон ыңай ындыг хандыны куду олурту берген таварылгада ижин чазалдырып хаара тырттырарынга хереглеп турар.

Улустуң медициназында киш-кулаа бүрүзүн бүүрек аарынга, хоочураан чадулге болгаш өг ажылын экижидеринге ажыглап турар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

КИНО

СЕНТЯБРЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Туттурбас өжээн негенчилери» 1, 12, 2. «Үшүү король кайыл?» 4, 5.45, 7.30, 9.45 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ырахны эриктерде» 3, 5, 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Өпей ыры» 9.40, 11.40, 2. «Улуг хоорай» 3.50, 5.40, 7.40, 9.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кайгамчык Василиса» 11, 3, 5. «Итальян ёзу-биле ашаникадай болуру» 7, 9 шактарда.

ЧАЙГЫ ТЕАТРГА: «Каджана» 7. «Чужие по крови» 9 шактарда.

редакцияның адрези:

Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнун 24-63, редакторнун ораланчыларының 35-24, 25-38, хөвүсалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киллизинин 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизинин 37-13, кедээ ажыл-агый киллизинин 21-47, улетпүт киллизинин 22-64, чагаа ажылчын болгаш кедээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал киллистерининг 21-27, иштики информация киллизинин 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче болгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлаага эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, 1.).

Солун неделяда алды катап үнер

ТС—01186.